

Medicínské aspekty epigenetiky

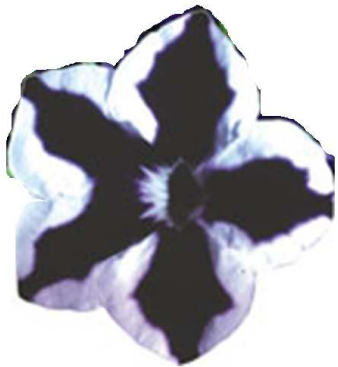
Boris Vyskot

Oddělení vývojové genetiky, Biofyzikální ústav AV ČR v Brně

**Negeneticky kódovaná informace
(tj. mimo sekvence nukleotidů) je**

**přenášena mitoticky v průběhu ontogeneze
a/nebo do (fenotypu) pohlavního potomstva.**

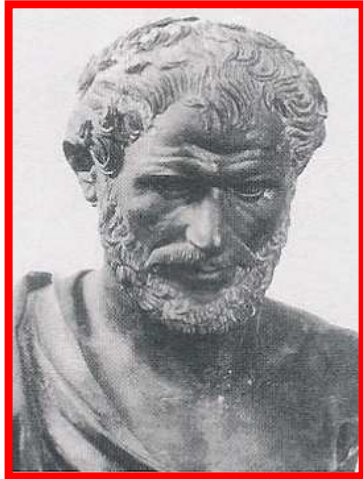
Negeneticky kódovaná informace (tj. mimo sekvence nukleotidů) je

*s neurčitou pravděpodobností,
tj. s neúplnou penetrancí
a/nebo variabilní expresivitou*

**přenášena mitoticky v průběhu ontogeneze
a/nebo do (fenotypu) pohlavního potomstva.**

Aristoteles
(384-322 př.Kr.)

EPIGENEZE

**individuální vývoj organismů spočívá
v *postupném vzrůstu jejich complexity***

EPIGENETIKA

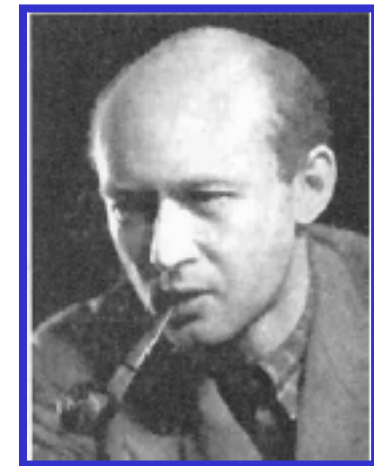
kombinuje ...

preformistickou genetiku

**(studium dědičného materiálu
nacházejícího se v zygotě)**

a *vývojovou biologii*

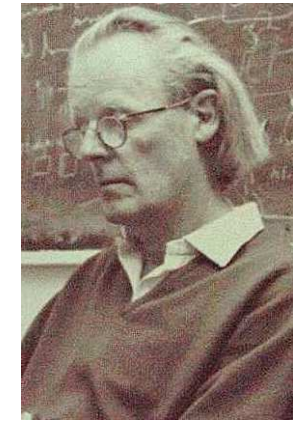
**(studium změn, ke kterým dochází
v postzygotickém období - epigeneze)**

Conrad Waddington
(1905-75)

EPIGENETICKÉ JEVY PŘEDSTAVUJÍ VÝJIMKY Z MENDELOVÝCH ZÁKONŮ

Gregor Mendel
(1822-1884)

John Maynard Smith
(1920-2004)

Princip NEZÁVISLÉ SEGREGACE ALEL : dvě odlišné alely – paternálního a maternálního původu – v heterozygotu při meiose segregují a v nezměněné podobě se přenášejí do potomstva .....

..... Alely se mohou podrobovat vzájemným interakcím, které mají za následek dědičnou změnu jejich exprese : PARAMUTACE

Pravidlo IDENTITY RECIPROKÝCH KŘÍŽENÍ : pohlaví rodičů nemá vliv na dědičnost (expresi) genu .....

..... Některé genomy, chromosomy či lokusy jsou v průběhu gametogeneze sex-specificky reverzibilně modifikovány, což vede k jejich umlčení ve filiální generaci : PARENTÁLNÍ IMPRINTING

Robin Holliday

Nová teorie karcinogeneze

(Brit J Cancer, 1979)

Dědičnost epigenetických defektů

... a new definition of epigenetics ...

(Science, 1987)

Andrew P. Feinberg and Bert Vogelstein (Nature, 1983)

Hypometylace DNA rozlišují některé nádory člověka od normálních tkání

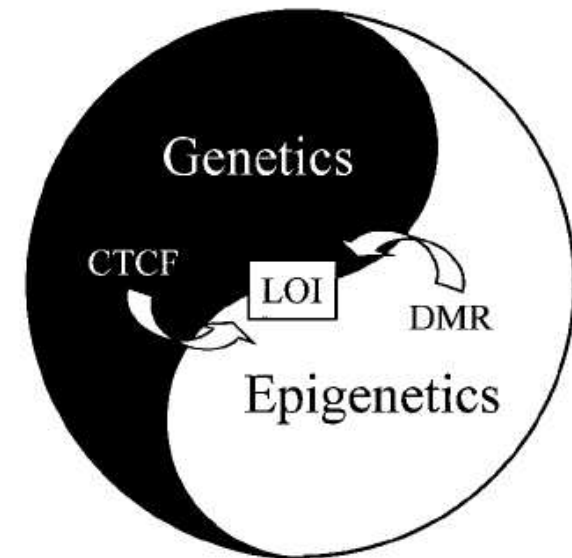
Cancer epigenetics takes center stage

Andrew P. Feinberg

Institute of Genetic Medicine, Departments of Medicine, Molecular Biology and Genetics, and Oncology, Johns Hopkins University School of Medicine, 1064 Ross, 720 Rutland Avenue, Baltimore, MD 21205

Next year will mark 20 years since I developed a Southern blot showing altered DNA methylation in cancer. This discovery (1) was met with some skepticism, primarily because it was thought that aberrant methylation in cancer was an epiphenomenon, somehow linked to a generalized disruption of gene regulation in cancer cells and arising after the cancer, rather than playing a causal role itself. This essay will address how cancer epigenetics has overcome these objections, and a report in this issue by Nakagawa *et al.* (2) adds significantly to this argument.

methylation of CpG islands (5), CpG-rich sequences in the promoters of housekeeping genes that are generally protected from methylation. This hypermethylation may lead to aberrant silencing of tumor suppressor genes (6). In addition, we and others have discovered loss of imprinting (LOI) in cancer (7, 8). Genomic imprinting, the subject of the report by Nakagawa *et al.* (2), is an epigenetic modification of a specific parental allele of a gene, or the chromosome on which it resides, in the gamete or zygote, leading to differential expression of the two alleles of the gene in

OBJEV ROKU 1984

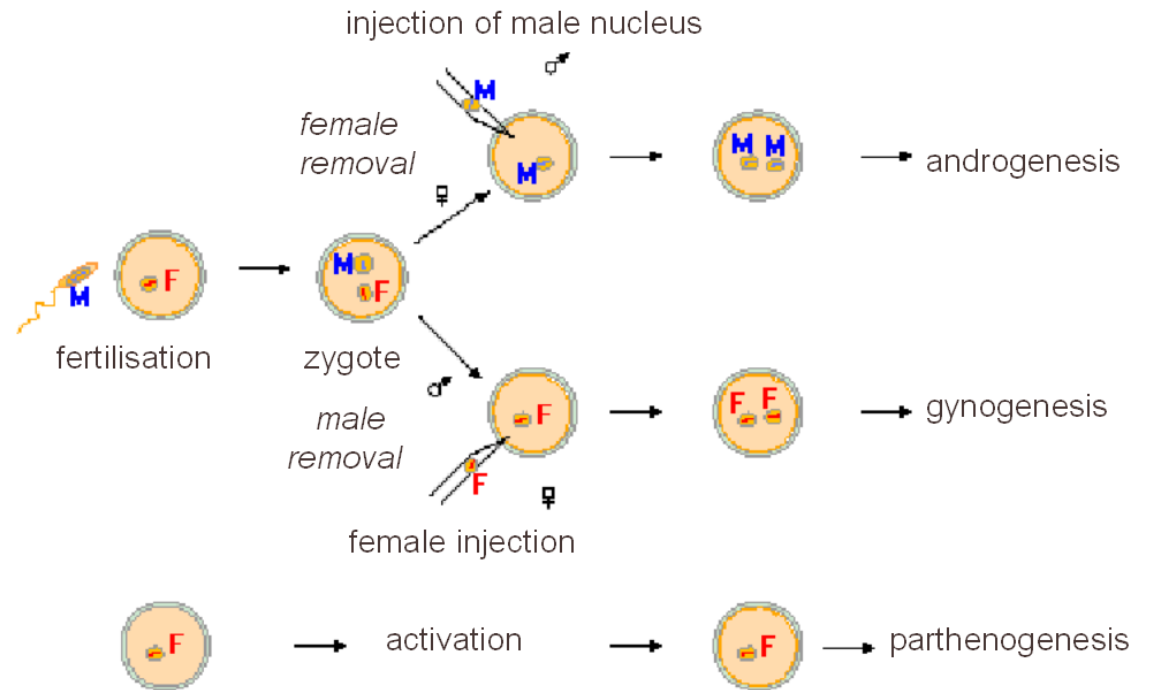
GENOMOVÝ (PARENTÁLNÍ) IMPRINTING

Davor Solter
(Philadelphia)

Azim Surani
(Cambridge)

Richard B. Goldschmidt

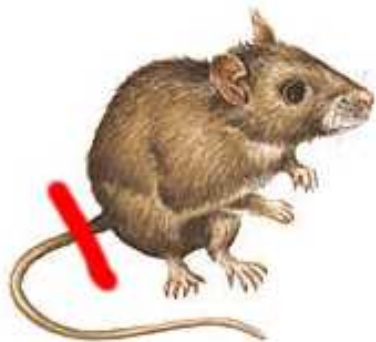
***Evoluce spočívá ve zdědění
změn individuálního vývoje***

John Maynard Smith

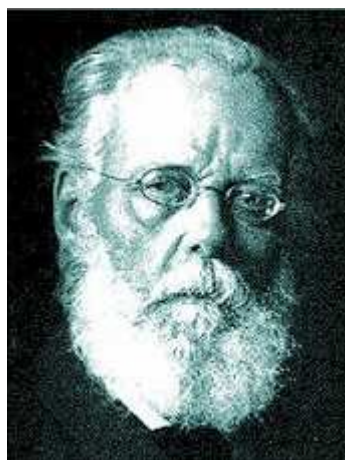
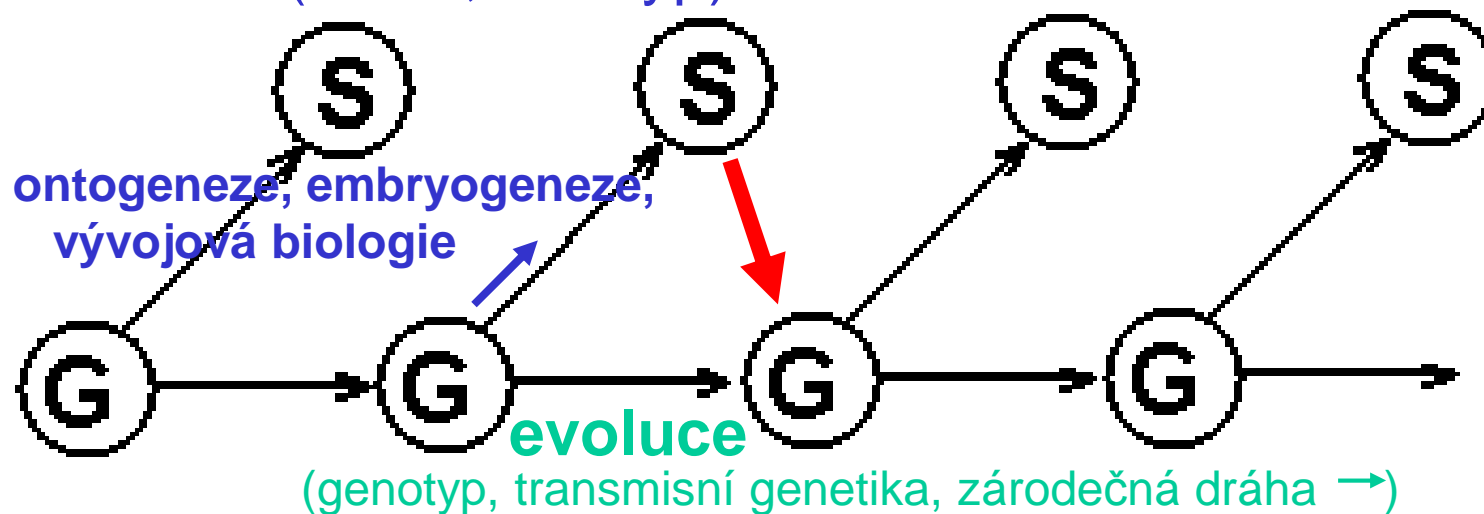
***Modely duálního
systému dědičnosti***

... the role of epigenetics in evolution ...

Po selekci se dědí (přenáší) genotyp,
selekce se však realizuje na bázi fenotypu ...

(soma, fenotyp)

“Weismannova bariéra” (1889): somatické změny získané v průběhu života neovlivňují reprodukční buňky či potomstvo

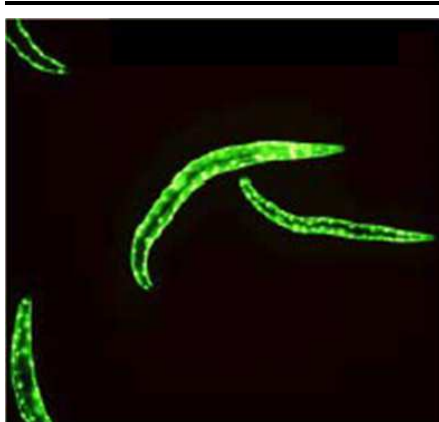
Rostliny a nižší živočichové tuto bariéru nemají !

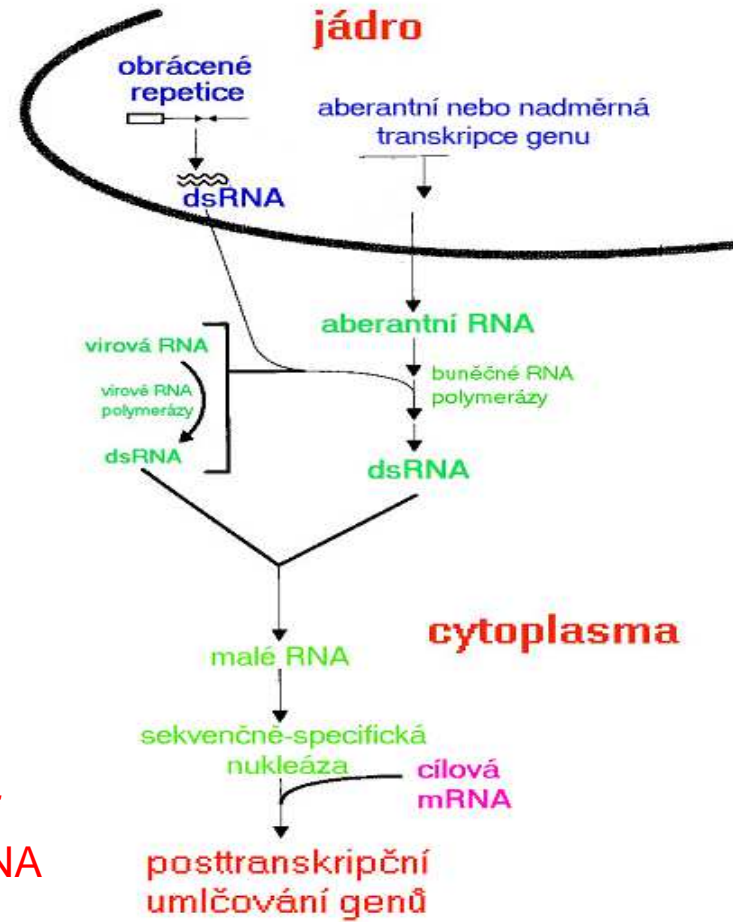
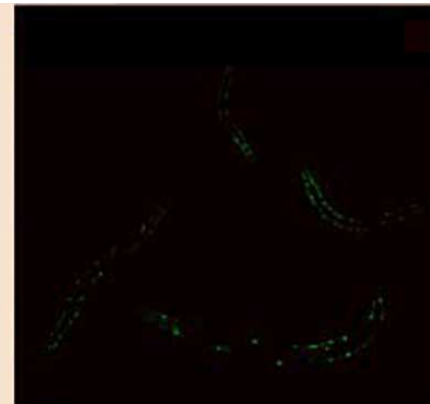
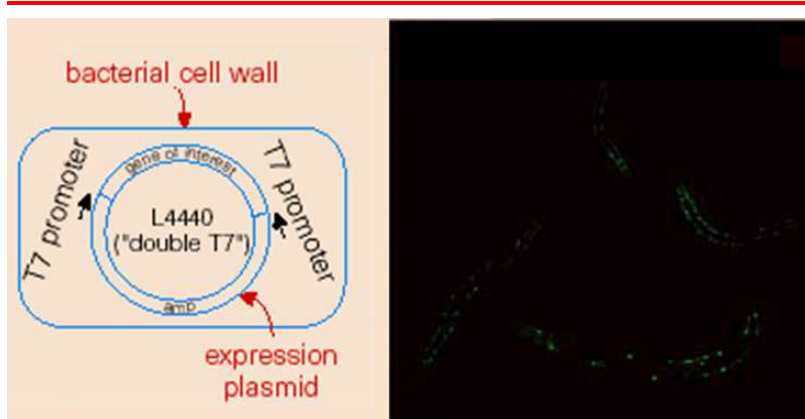
Craig Mello,
Andrew Fire

2006: NOBELOVA CENA SELEKTIVNÍ UMLČOVÁNÍ GENŮ PROSTŘEDNICTVÍM dsRNA INTERFERENCE

červi *Caenorhabditis* tvořící
fluoreskující protein

Escherichia coli
produkující dsRNA

Prolog

Genetika je podstatně složitější než jsme si mysleli.

**Současný pokrok v epigenetice oživuje
filozofii zatracovaného Lamarcka.**

Bude rehabilitováno kacírství ?

GENETIKA
nauka o dědičnosti
znaků či vloh,
přenos informace

**klasická genetika na
bázi „naivních“ genů
/DNA (Mendel, Weismann,
Watson, Crick)**

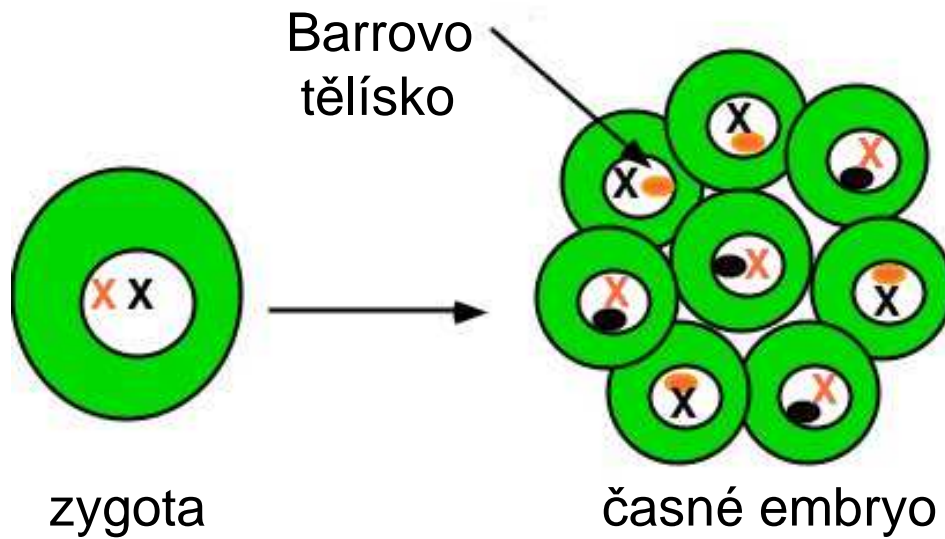
**epigenetika
na bázi „jiné“ informace
(dědičnost stavů regulace exprese
genů: Waddington, Holliday)**

Murray Barr
(1949)

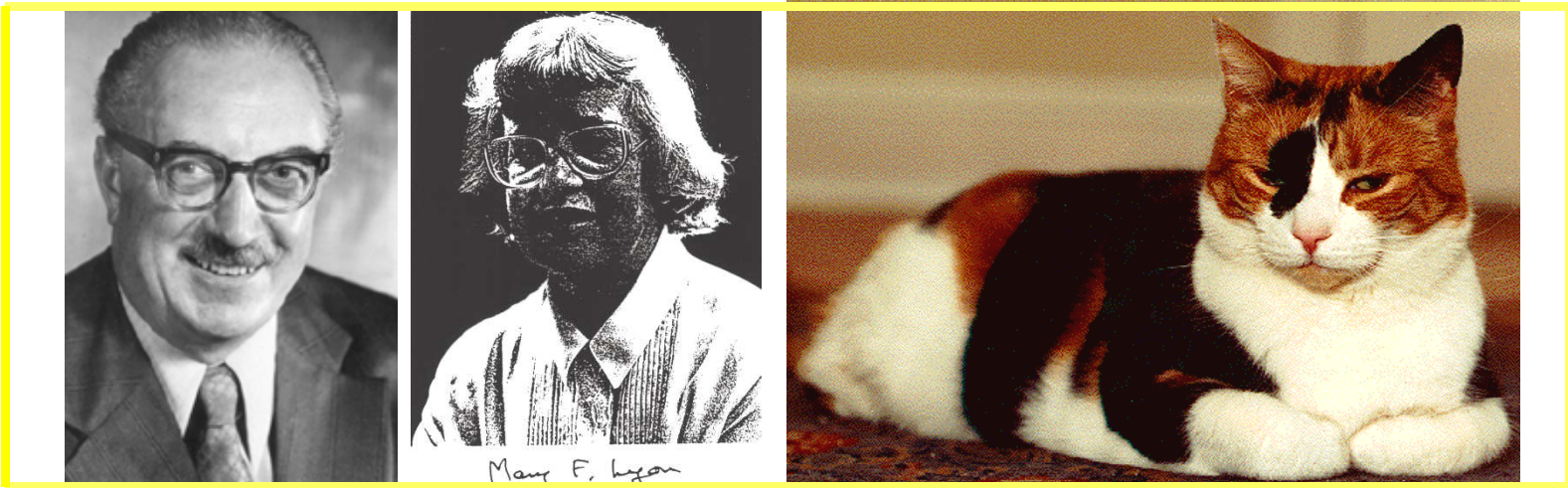
Mary Lyon
(1961)

X-vázaný gen pro pigment

**(Ne)náhodná heterochromatinisace jednoho chromosomu X
u samic savců**

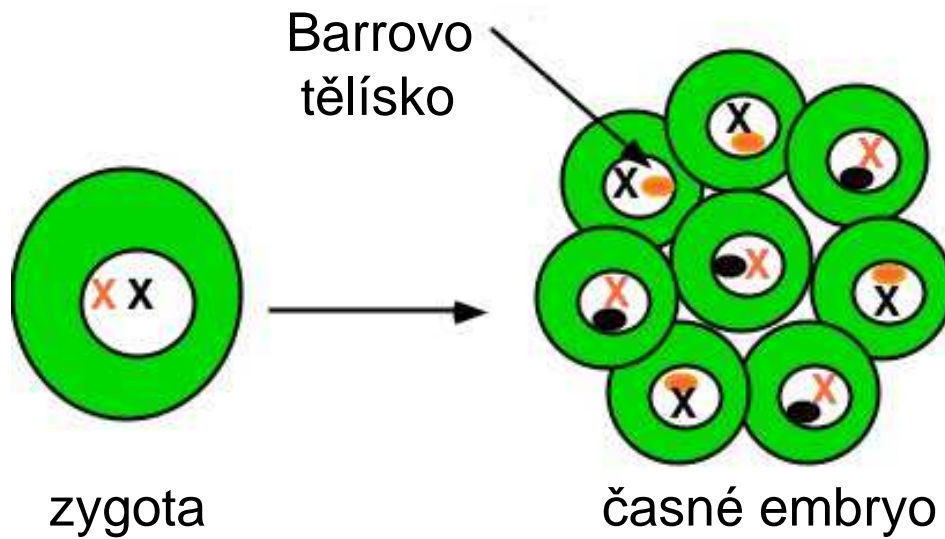

Murray Barr
(1949)

Mary Lyon
(1961)

X-vázaný gen pro pigment

(Ne)náhodná heterochromatinisace jednoho chromosomu X u samic savců

Jak se jmenovala první klonovaná kočka získaná přenosem jádra do vaječné buňky ?

- Zita
- Žofie
- Marie-Terezie
- Sisi

Proč se klonované kočky říkalo SiSi?

- „cc“ (cloned cat)
- „cc“ (anglický výraz pro „čiči“)
- „cc“ (carbon copy)
- pocta manželce císaře Františka-Josefa

matka

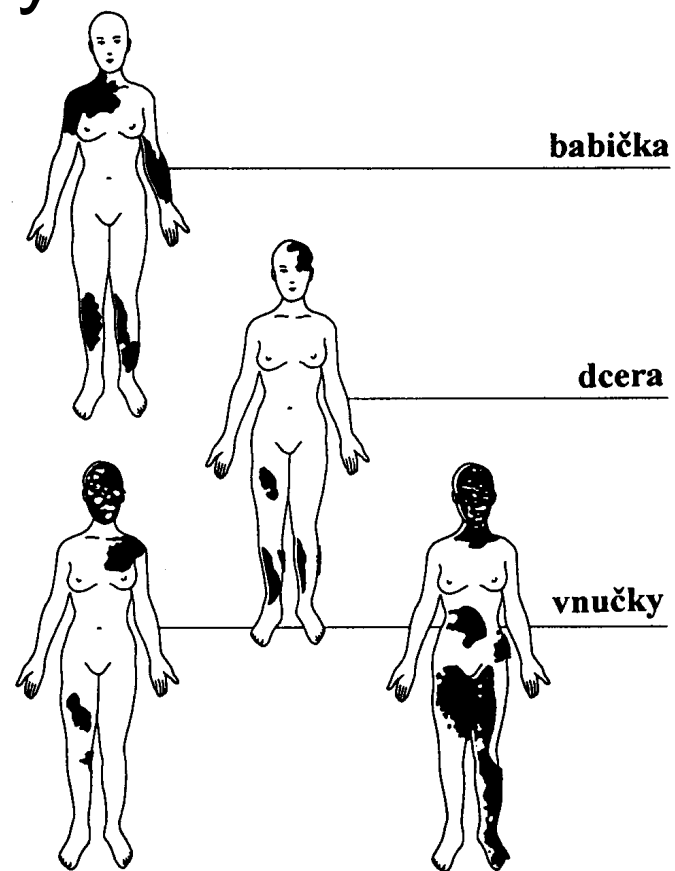
dcera SiSi

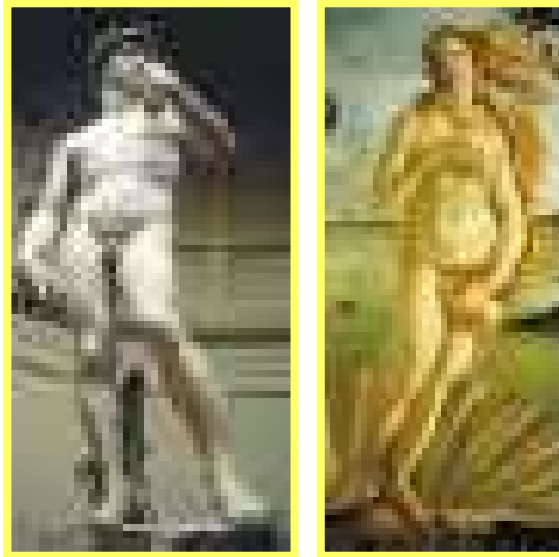

náhradní matka

- Náhodná inaktivace jednoho chromozomu X (maternálního resp. paternálního) v somatických buňkách samic savců (lyonizace, Barrovo tělísko)

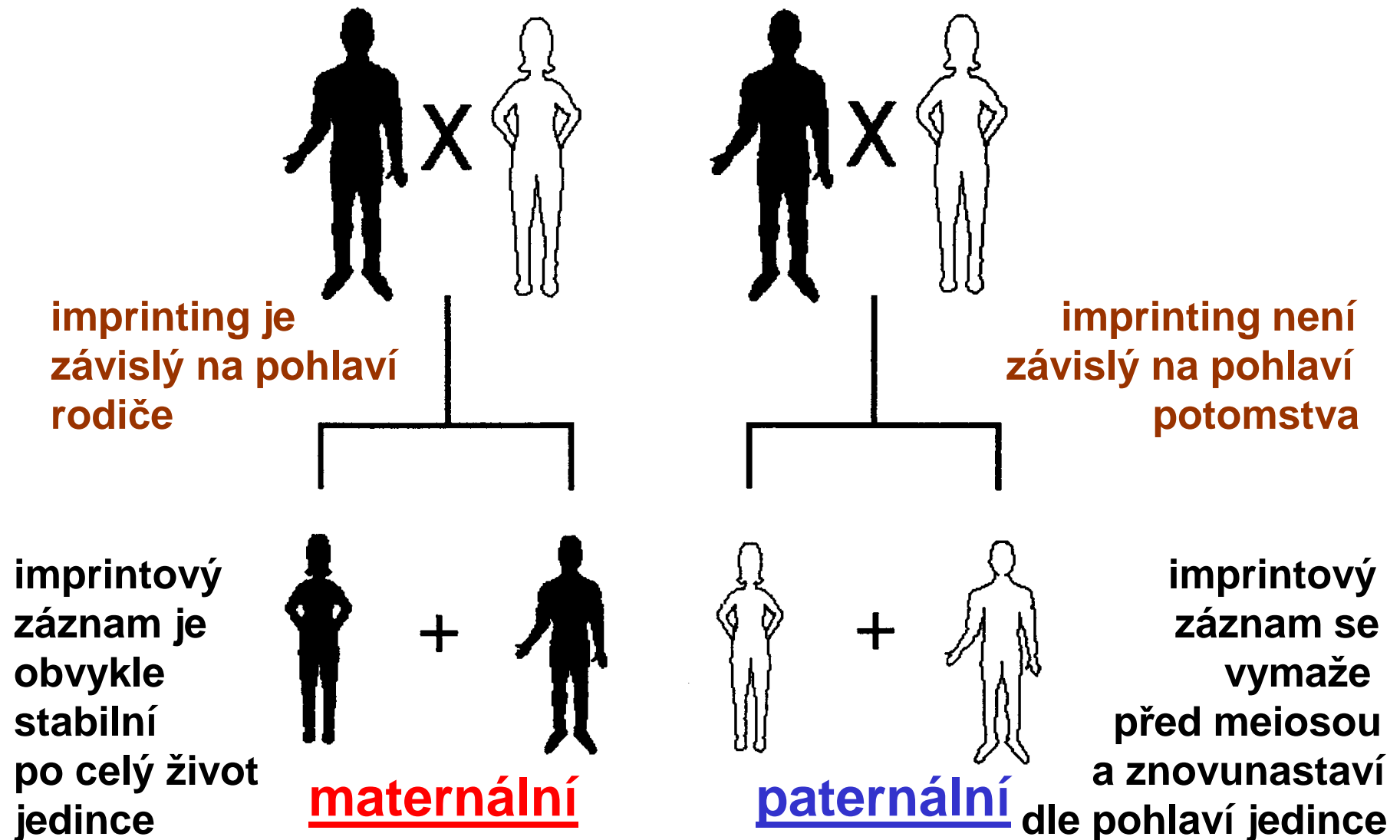

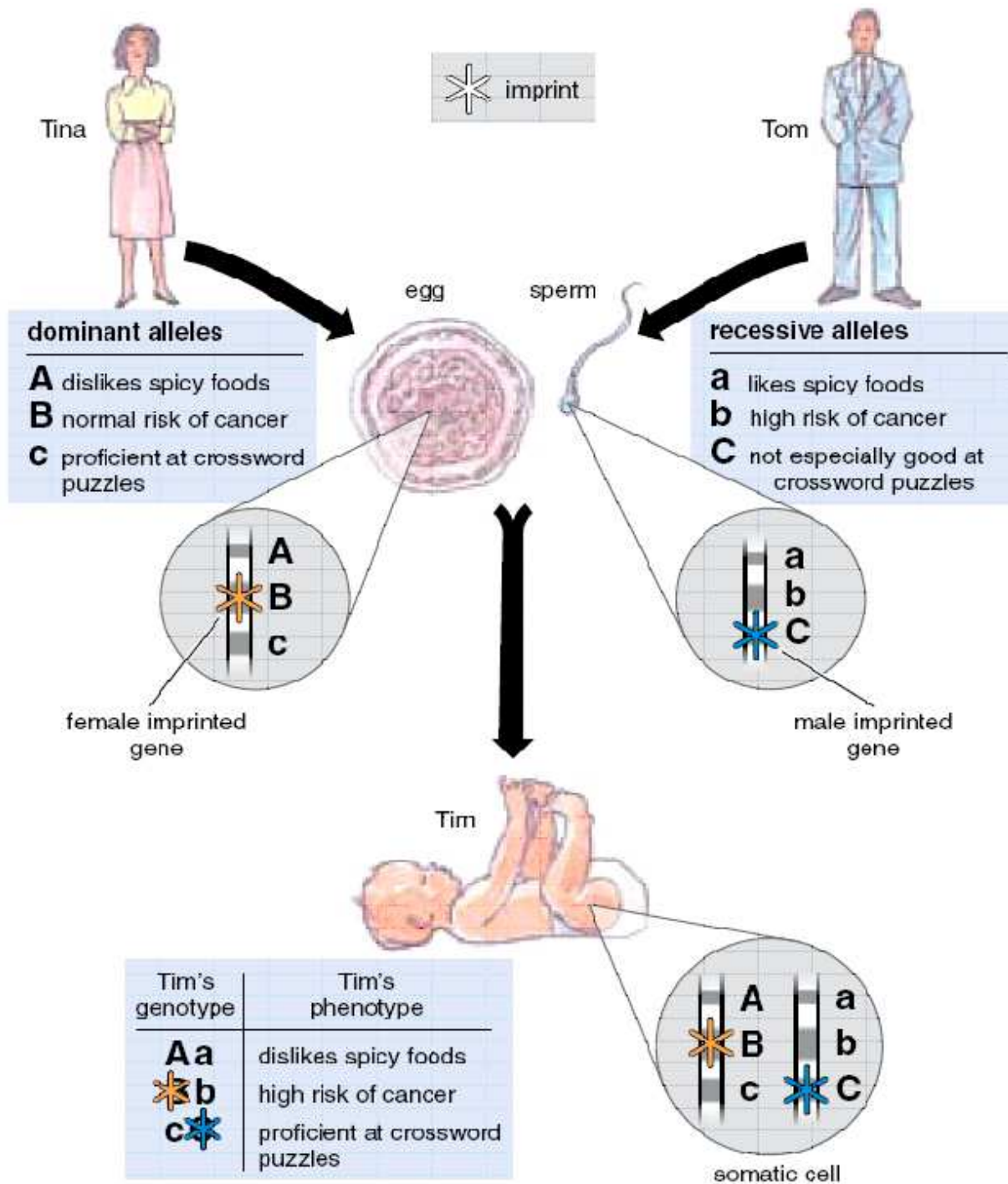

GENOMOVÝ (PARENTÁLNÍ) IMPRINTING

- ⇒ **pohlavně specifická modifikace genů v parentální generaci vede k funkčním rozdílům mezi paternálním a maternálním genomem (alelami) v potomstvu**

Parentální imprinting je reversibilní umlčování genů ve filiální generaci způsobené modifikací chromatinu

Dědičnost řídí epigenetika i mendelismus

... některé geny se dědí mendelisticky (A/a, dominance versus recesivita)

... jiné jsou imprintovány (dědičnost závisí na pohlaví rodiče z kterého je alela přenášena
 – b paternálně,
 - c maternálně)

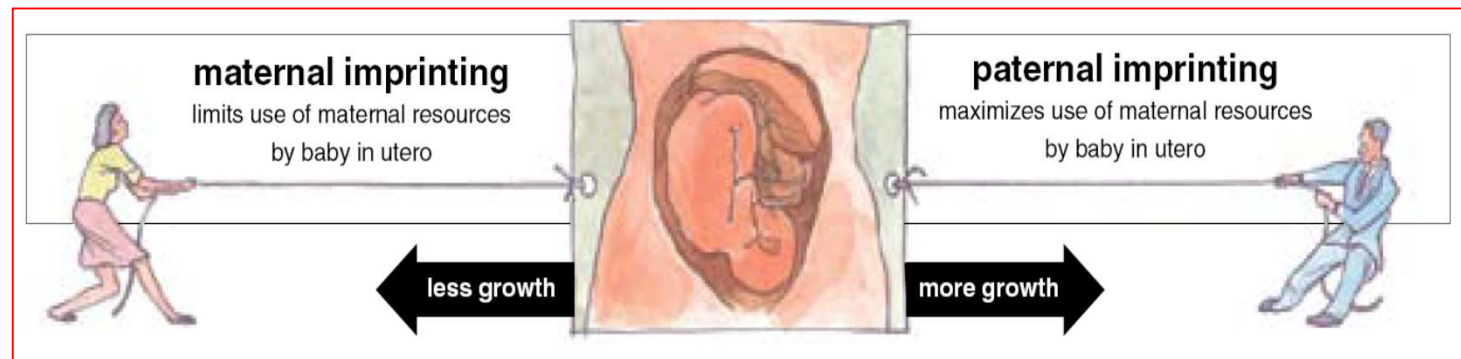
Teorie parentálního konfliktu

souboj mezi matkou a potomstvem in utero

paternálně exprimované geny podporují prenatální růst
maternálně exprimované geny jsou růstovými supresory

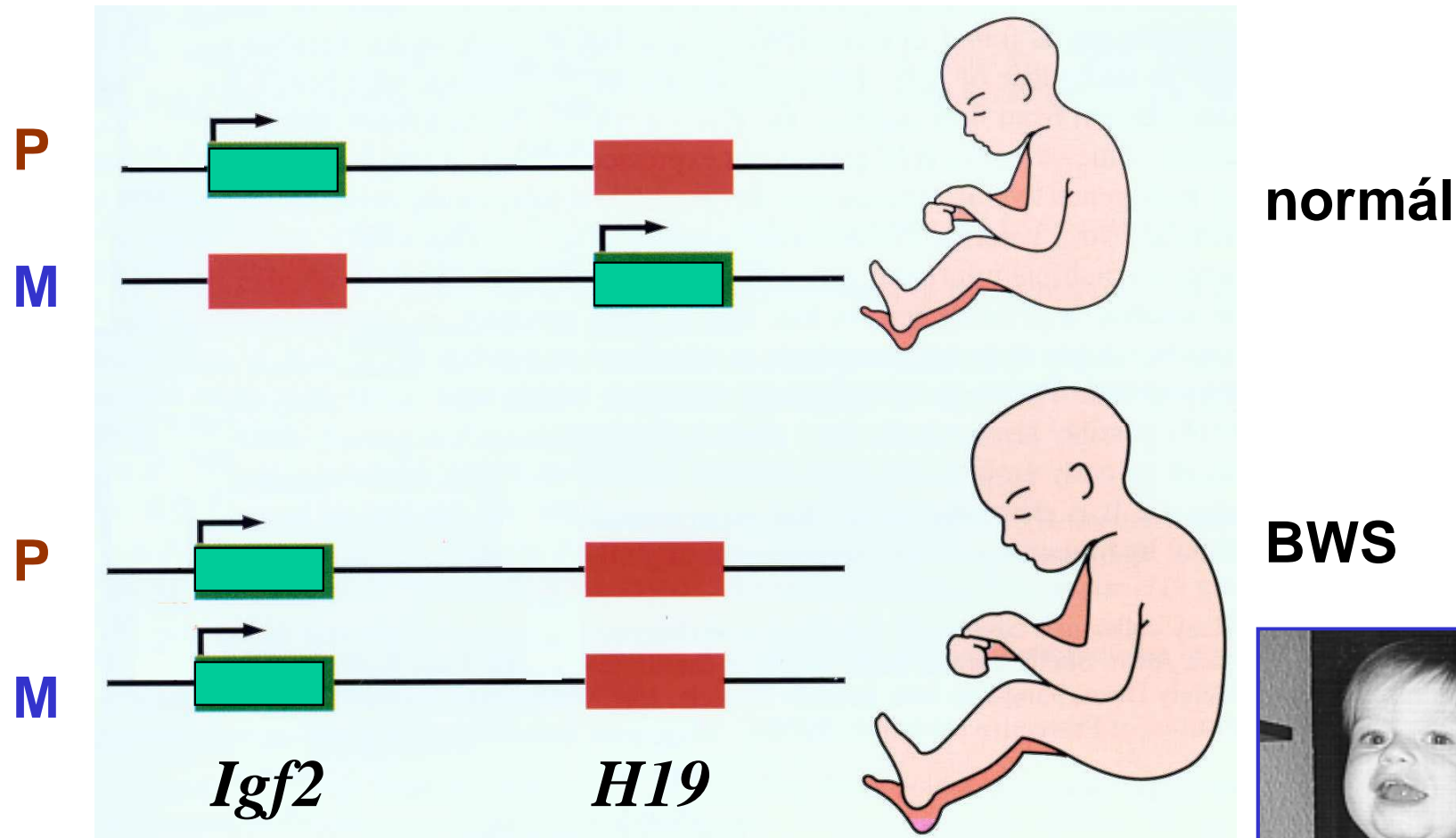
David Haig
(Harvard 1991)

vítězná MATKA :
pohádka o Palečkovi

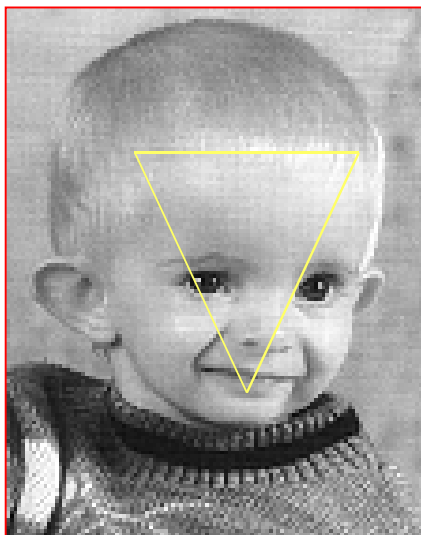
vítězný OTEC :
pohádka o Otesánkovi

Chybný imprint P-alely (insulinový růstový faktor) či M-alely (růst suprimující H19-RNA) vede k Beckwith-Wiedemannově syndromu (aneb příběh Otesánka)

Russell-Silverův syndrom : maternální disomie chromosomu 7

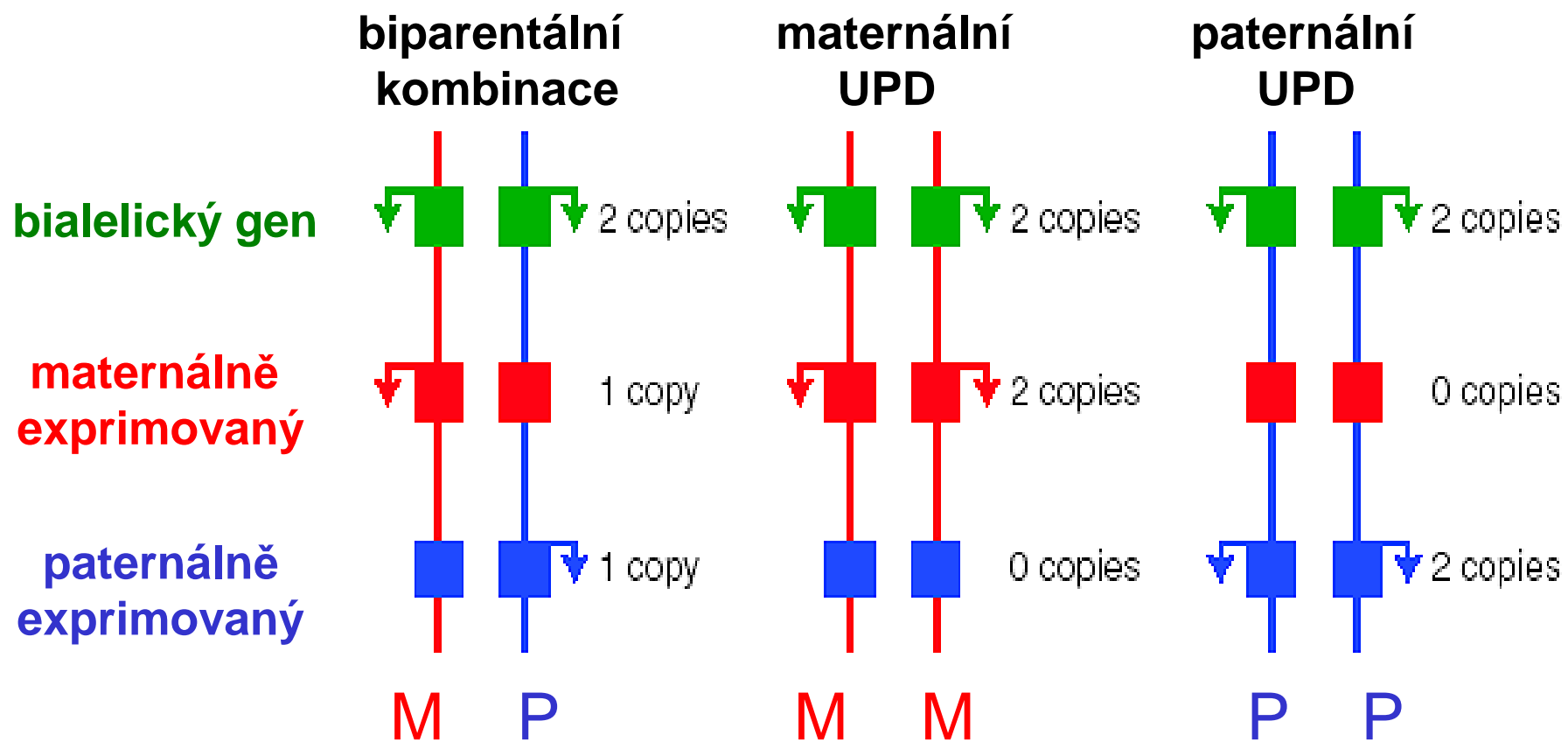
- růstová retardace *in utero*
- postnatální růstová deficience
- asymetrický dwarfismus

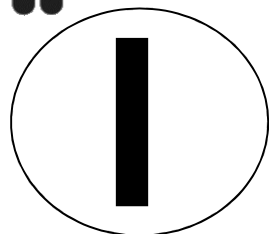
**POTLAČUJE MATKA
VÝVIN SVÝCH DĚTÍ ?**

aneb příběh Palečka

Genomový imprinting a uniparentální disomie

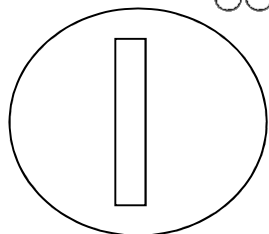
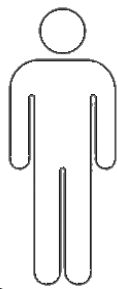

(a)

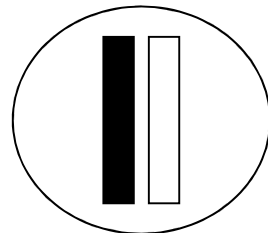

oocyt

+

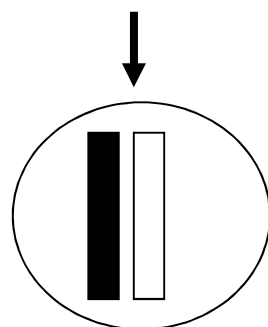

spermie

diploidní

zygota

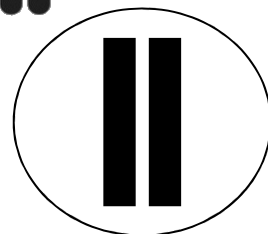
embryogeneze

standardní

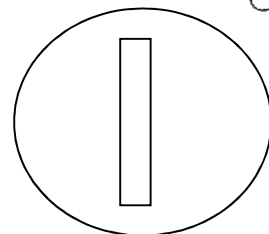
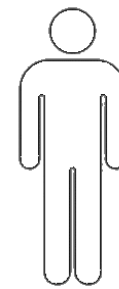
vzrůst

(b)

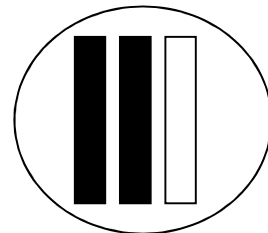

oocyt

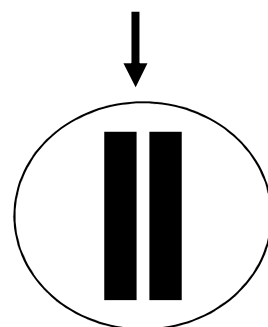
+

spermie

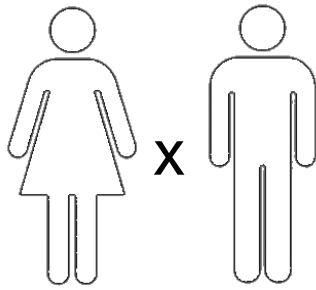
trizomická

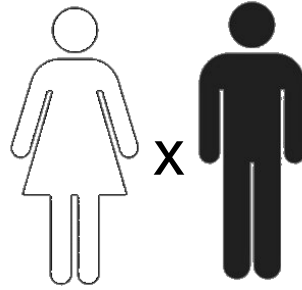
maternální
dizomie

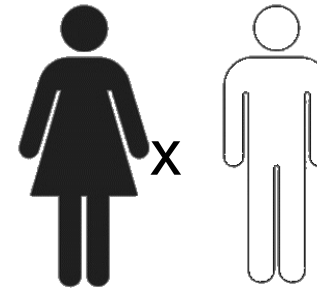
trpasličí

oba rodiče zdraví

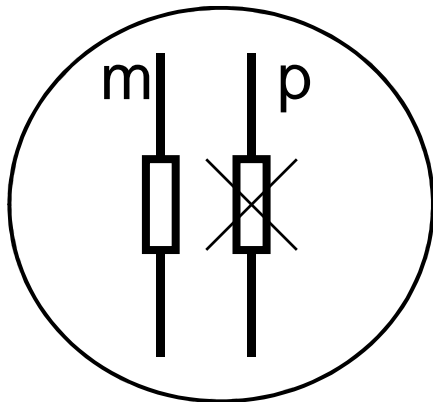

mutantní otec

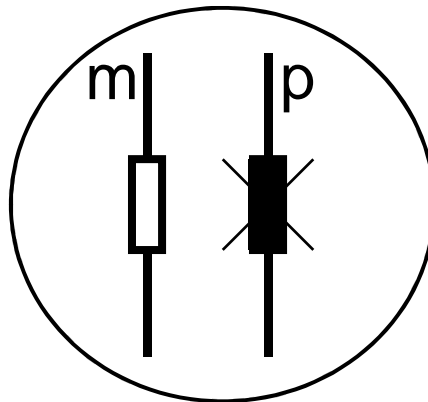

mutantní matka

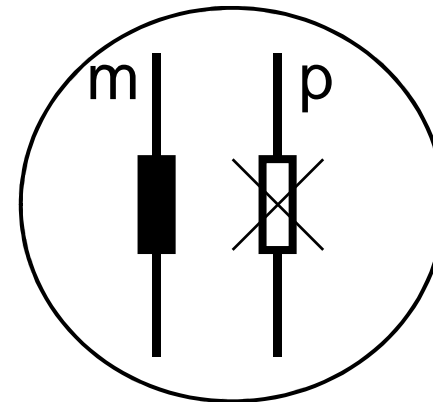
paternální imprinting lokusu ve filiální generaci

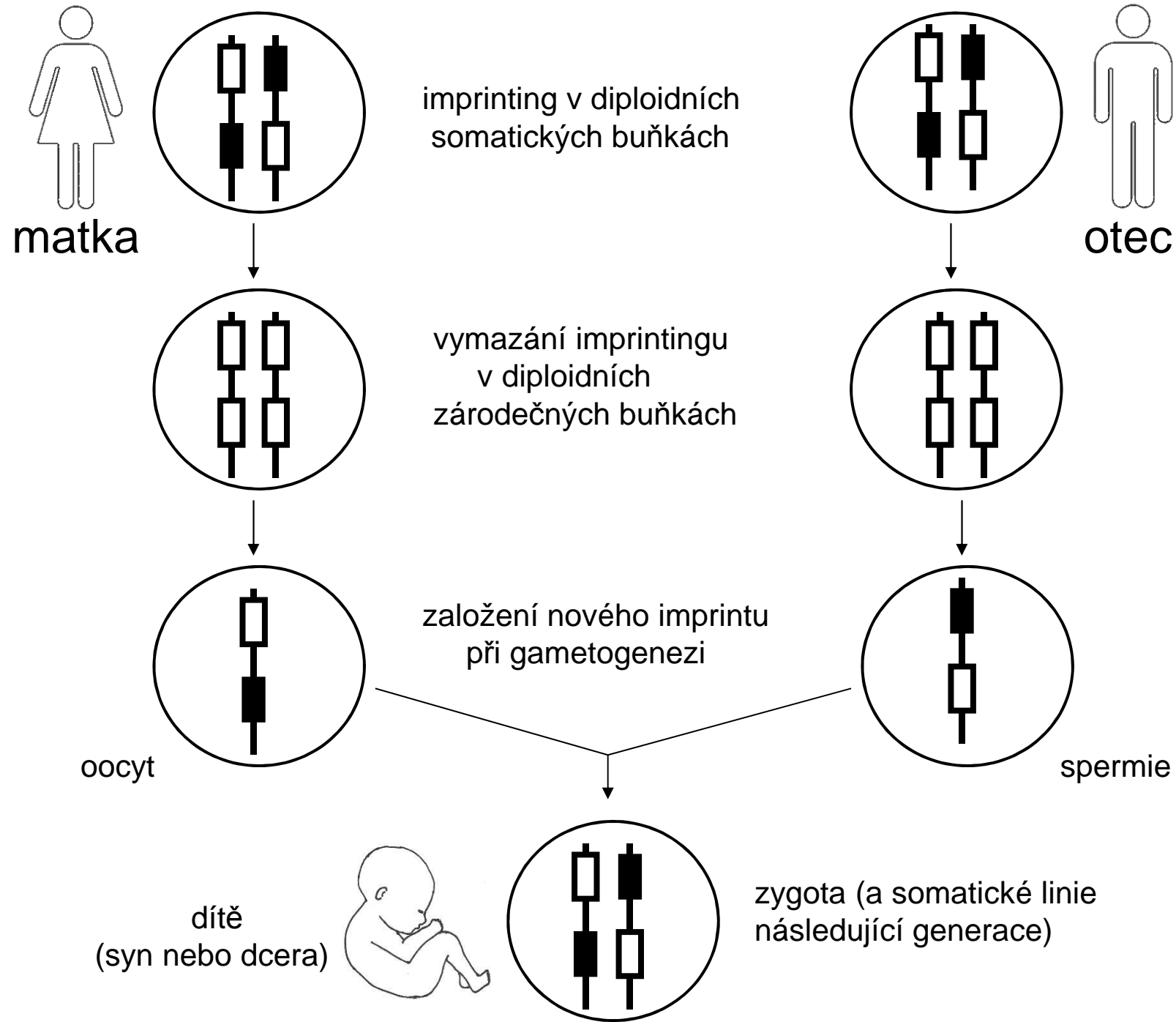
zdravé dítě

dítě – přenašeč

postižené dítě

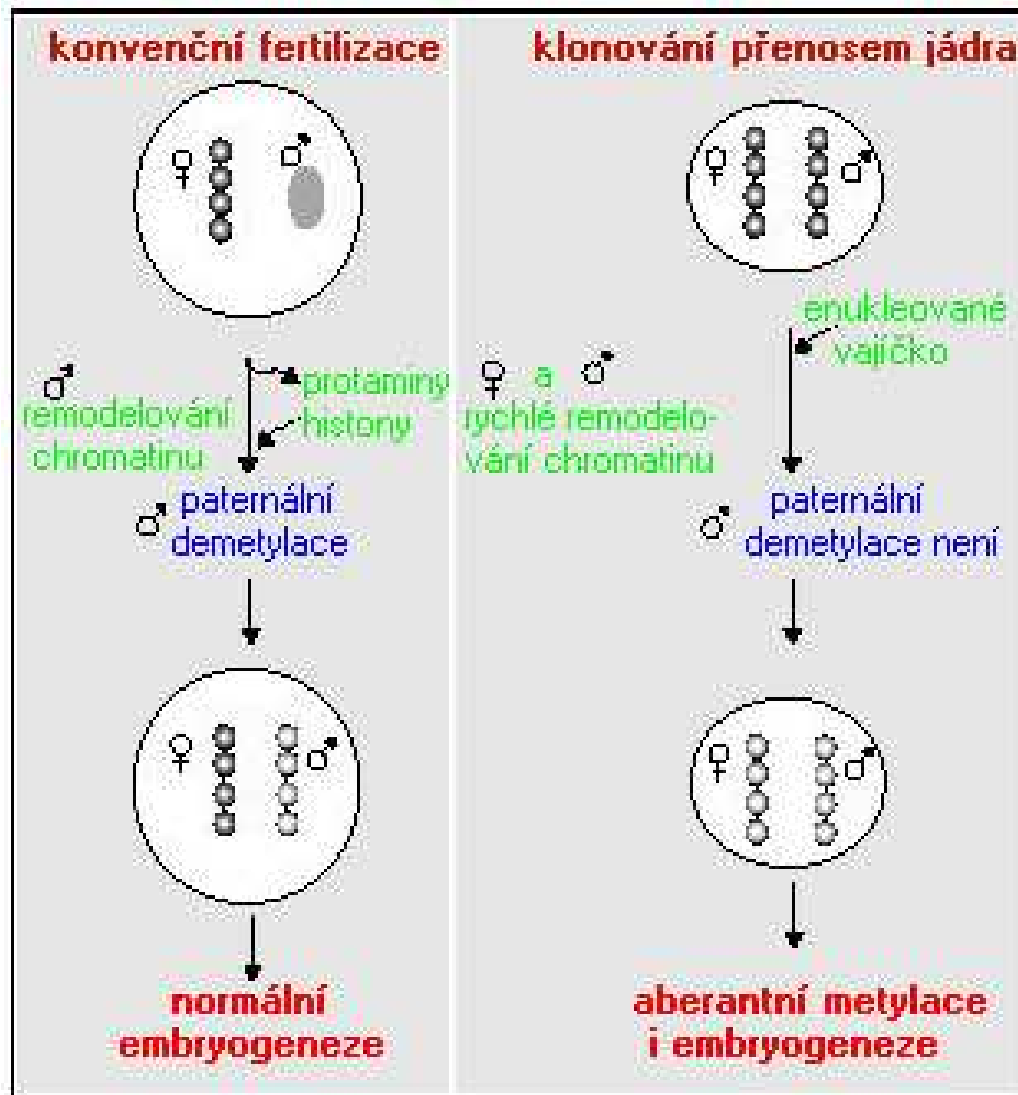

**„Maternální“ Kaguya (Nature 428: 860, 2004):
vyřazení imprintovaných genů může vést k vývinu
plodné myši partenogenetického původu**

Klonování savců vede k poruchám imprintingu

Rudolf Jaenisch
... imprinting

Severino Antinori
... klonování

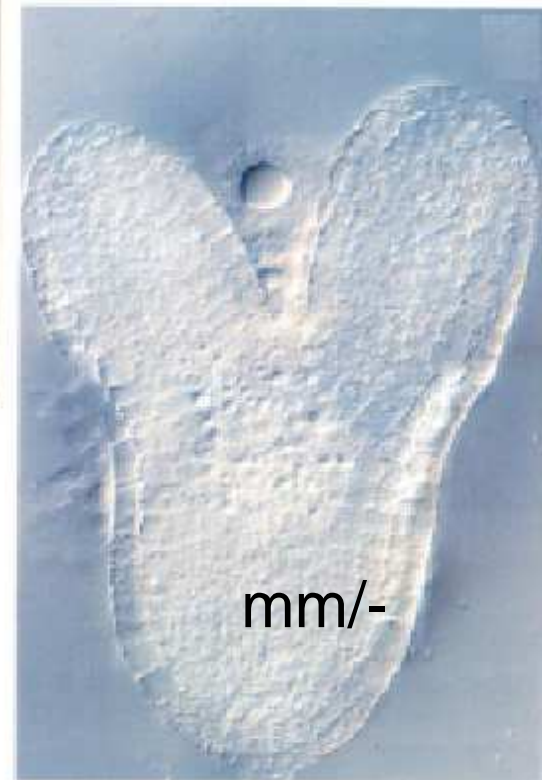
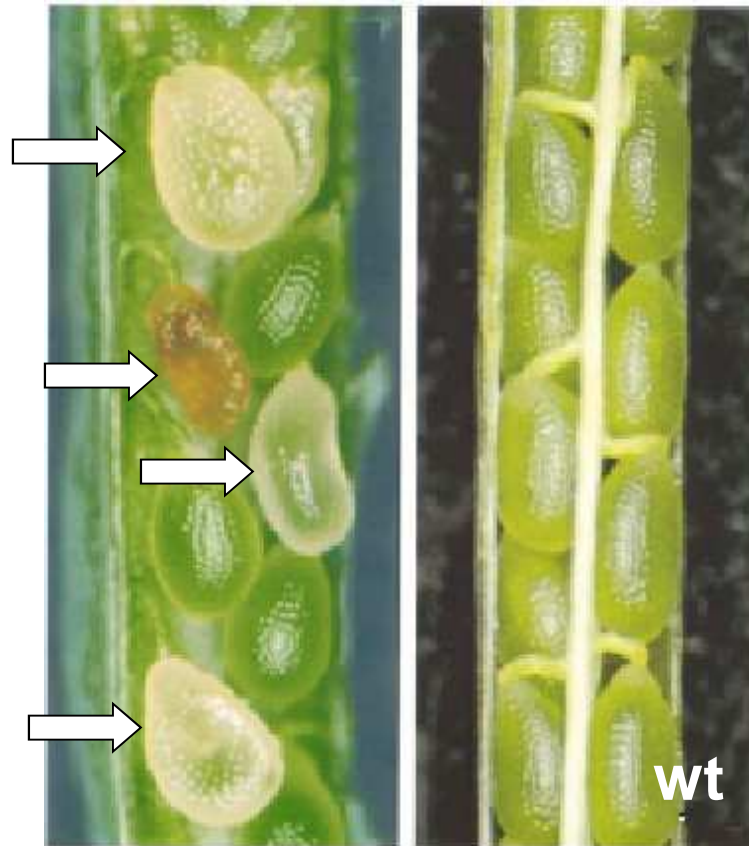
Parentální imprinting u rostlin : maternální efekt genu

MEDEA

... příběh
Otesánka

Ueli Grossniklaus
(Zurich 1998)

wt-alela: kontrola (redukce)
embryonální proliferace

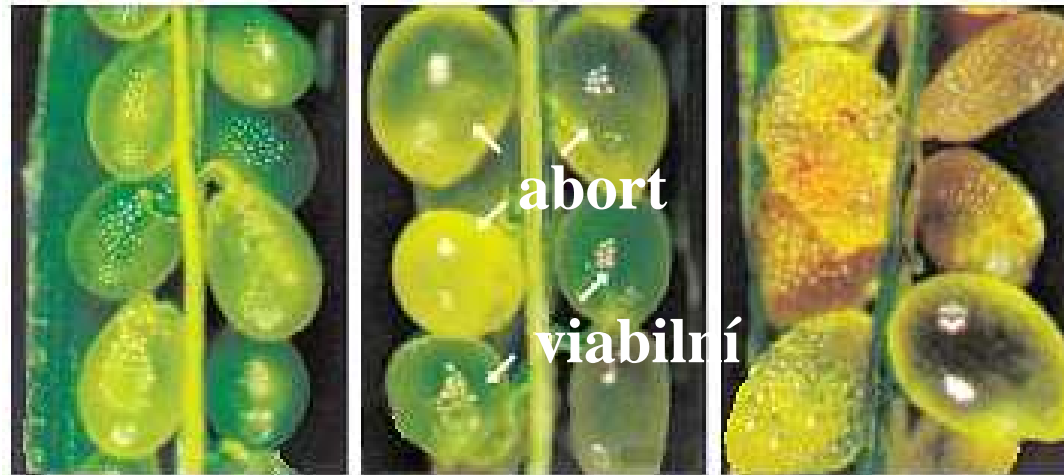

DEMETER řídí maternální expresi genu *MEDEA* (DNA glykosyláza)

DME / DME

dme / DME

dme / dme

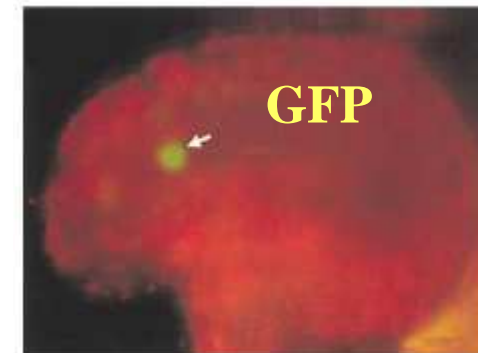

Steve Jacobsen
(UCLA 2002)

GUS

exprese
v centrální
buňce
samičího
gametofytu

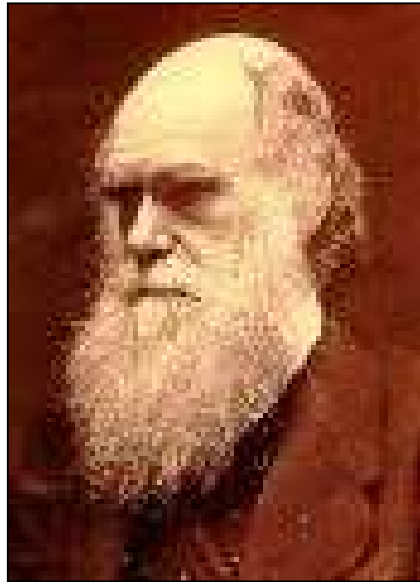
GFP

Vznik a dědičnost rostlinných monster (epimutace)

Carl Linnaeus
(1744)

Charles Darwin
(1868)

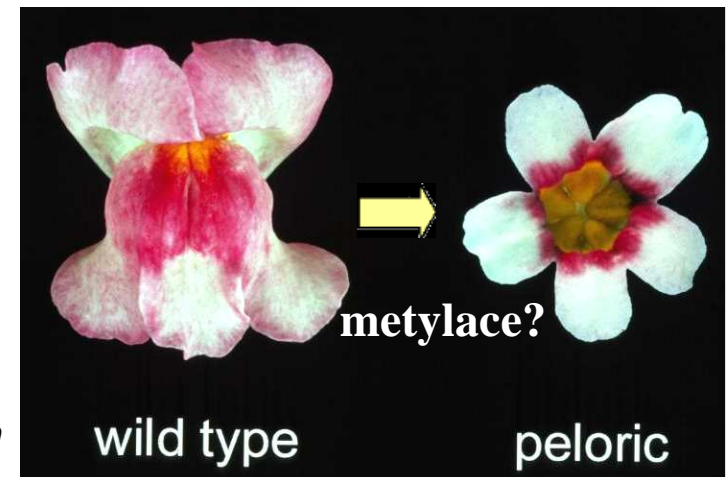

Enrico Coen
(1999)

Linnaeus ... pelorie u Inice, historicky první doložená mutace?

Darwin ... křížení normálních a pelorických forem v F2 127:37 (*Variation of Animals and Plants under Domestication*)

Coen ... hypermetylace homologu genu *Cycloidea*

Beckwith-Wiedeman

Parentální imprinting
růstových faktorů:

převaha otce (chr11)

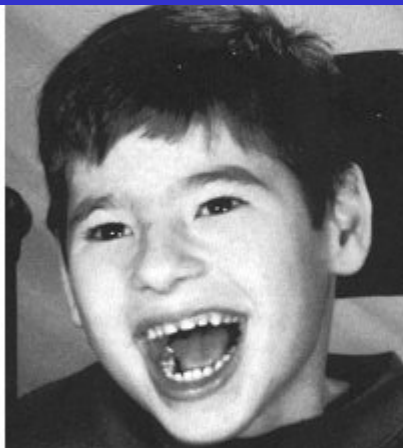
Russel-Silver

převaha matky (chr7)

Prader-Willi

Parentální imprinting
genového shluku (ch15):

paternální delece

Angelman

maternální delece

Martin-Bell

X-chromosom vázané
mentální retardace:

metylace CGG

Rett

mC-vazebný protein

Příklad maternálního imprintingu

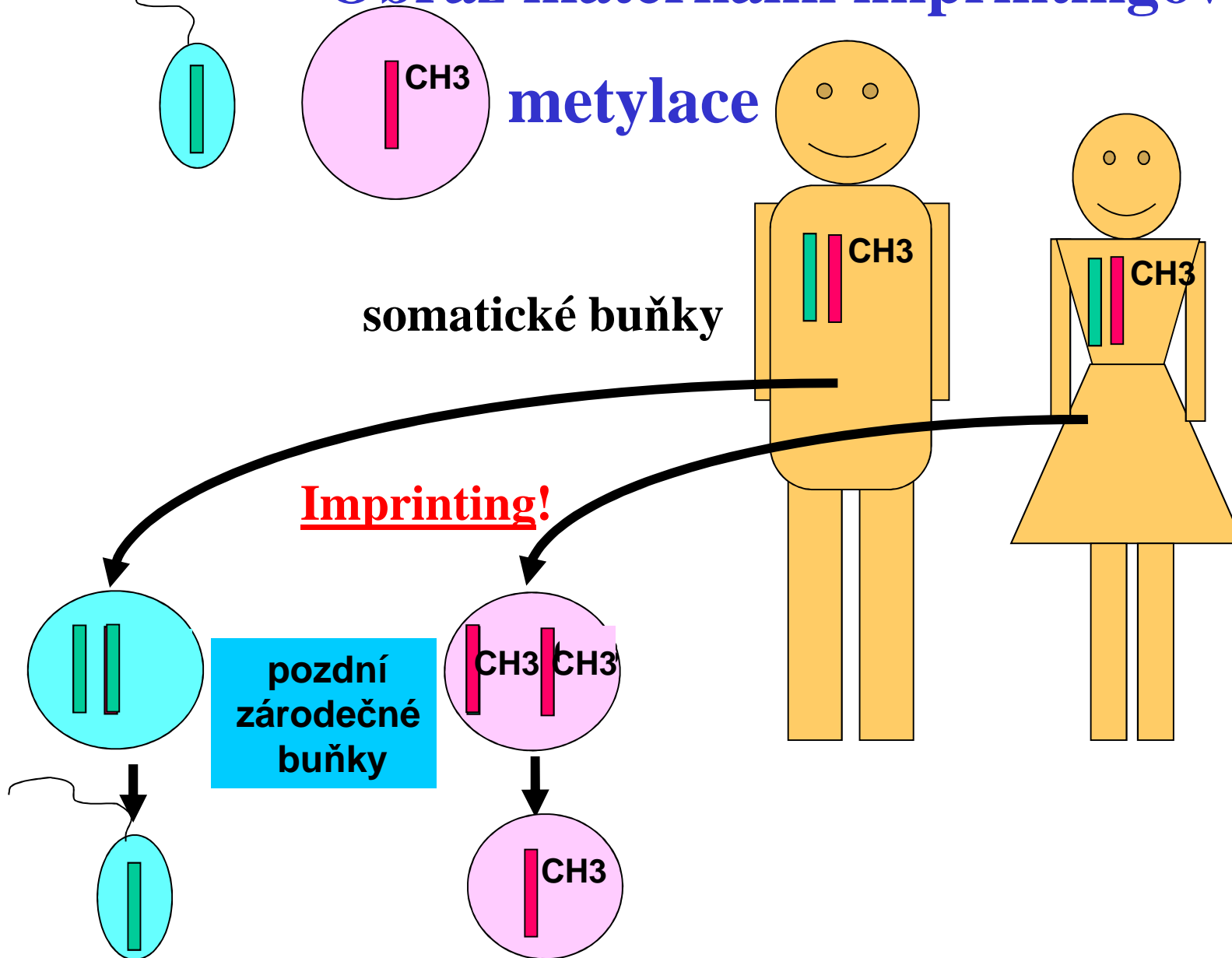
Prader-Willi:

V prezentovaném příkladu je metylována (a umlčována = imprintována) maternálně zděděná alela. Paternální alela metylována není a je standardně exprimována.

V jiných lokusech tomu může být obráceně: maternálně zděděná alela metylována není, zatímco paternální alela je metylována a umlčována.

rodiče

Obraz maternální imprintingové

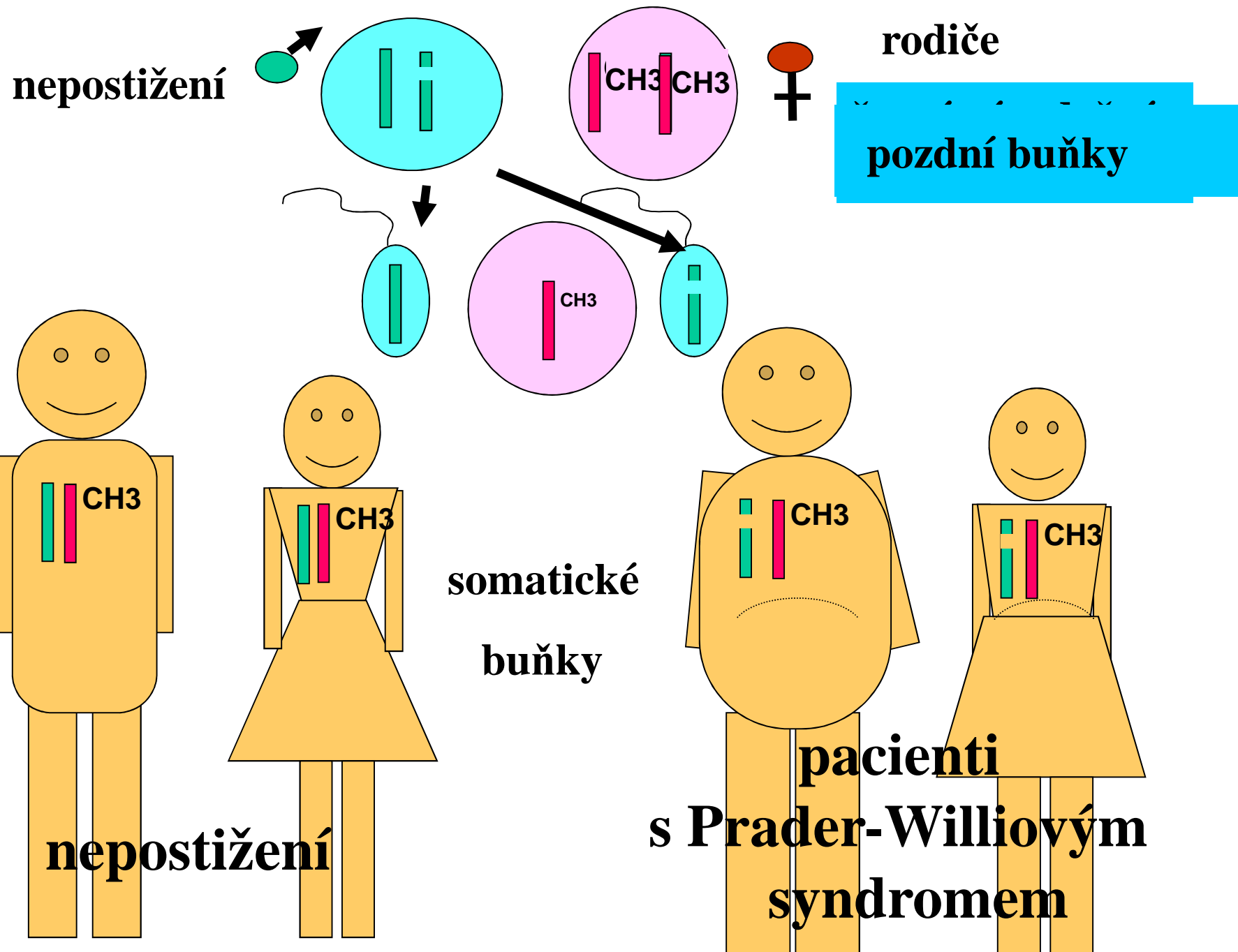
Prader-Williův syndrom

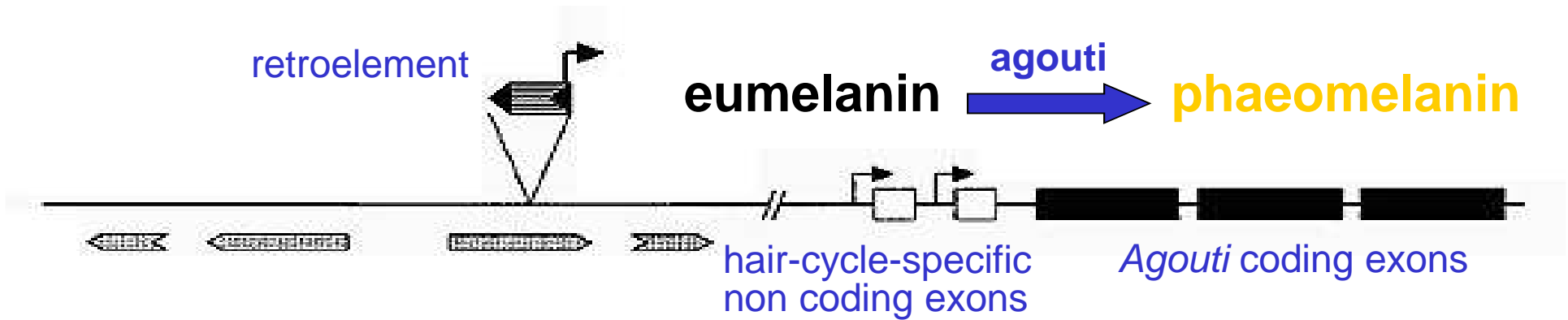
V tomto případě je exprimována vždy pouze paternálně zděděná alela.

Je proto lhostejné, jestliže je přítomna mutace, která eliminuje expresi maternálně děděné alely.

Mutace eliminující expresi paternálně děděné alely má však důsledek v projevu choroby.

U normálního individua má metylace za následek blokádu exprese.

Agouti Viable Yellow - epigenetický mozaicismus :

metylace retroelementu vede k umlčení ektopické exprese

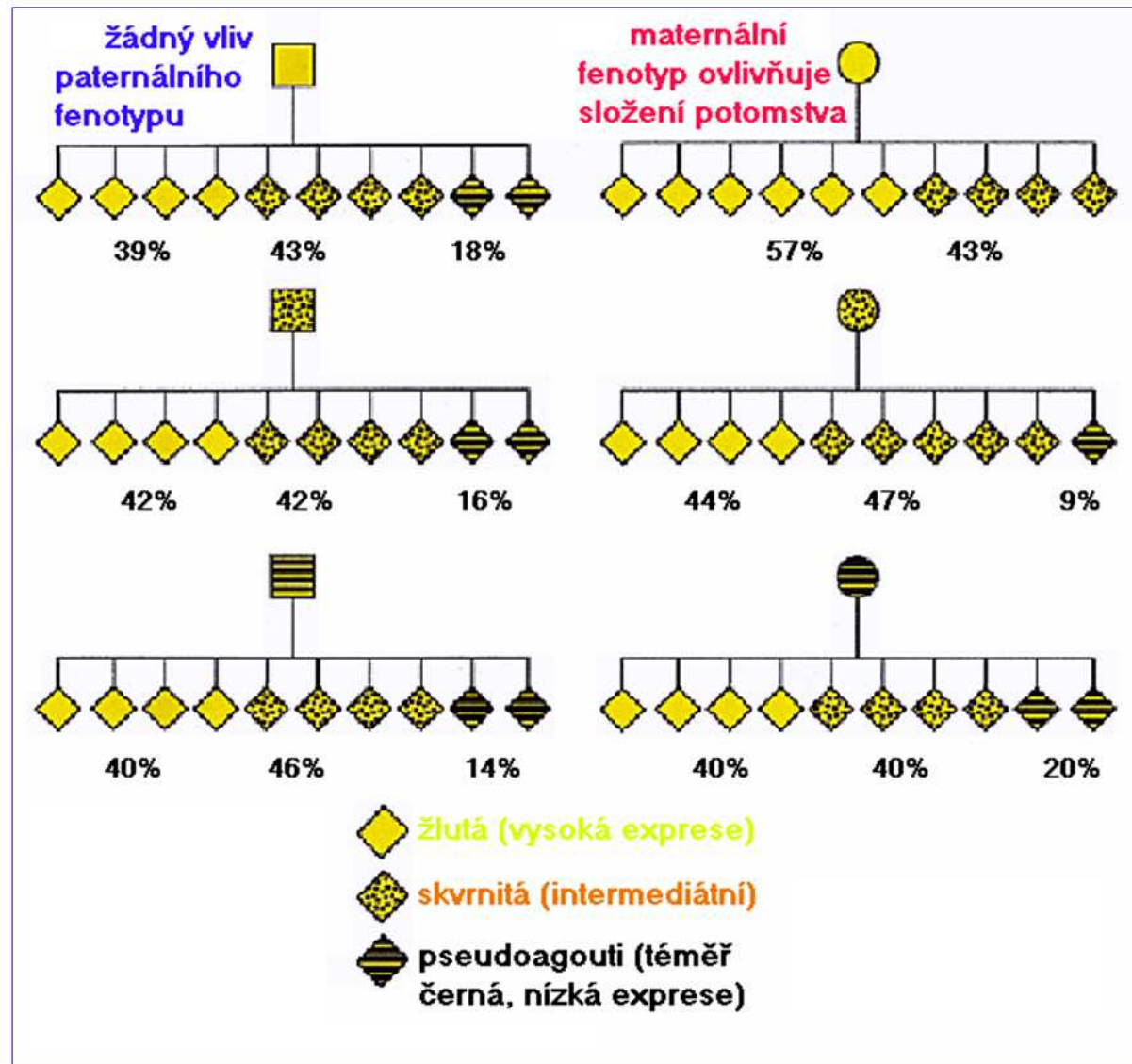
Fenotypová (maternální) dědičnost *Viable Yellow*

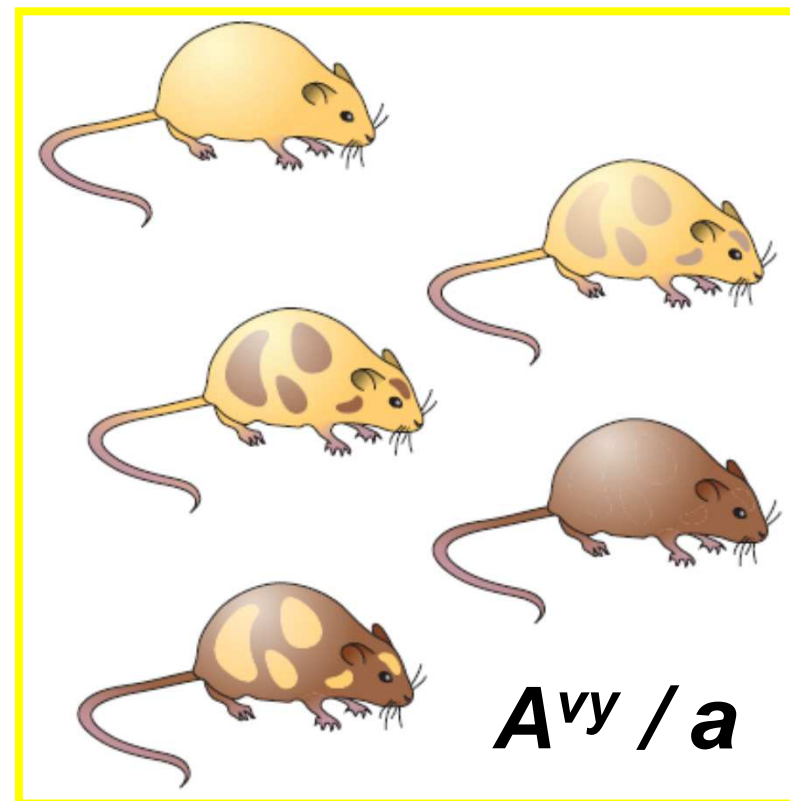
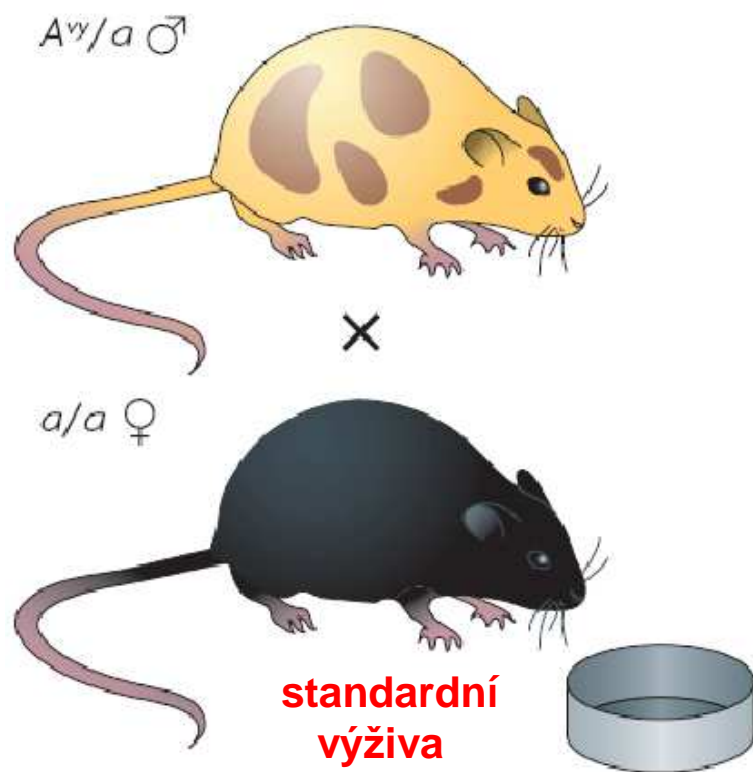
A^{vy}/a x a/a

výsledky
reciprokých křížení
s recesivním
mutantem

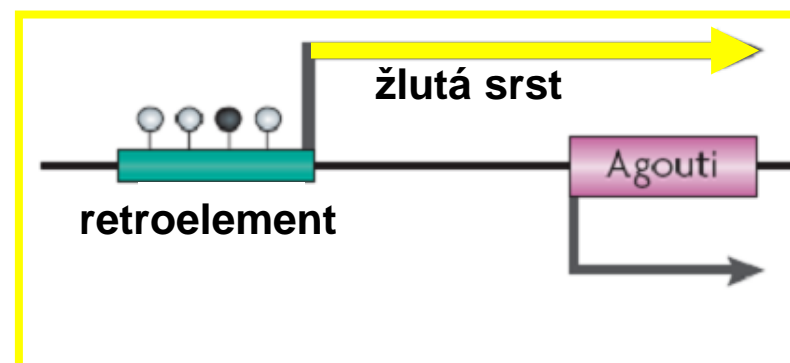
Emma Whitelaw
(Sydney 1999)

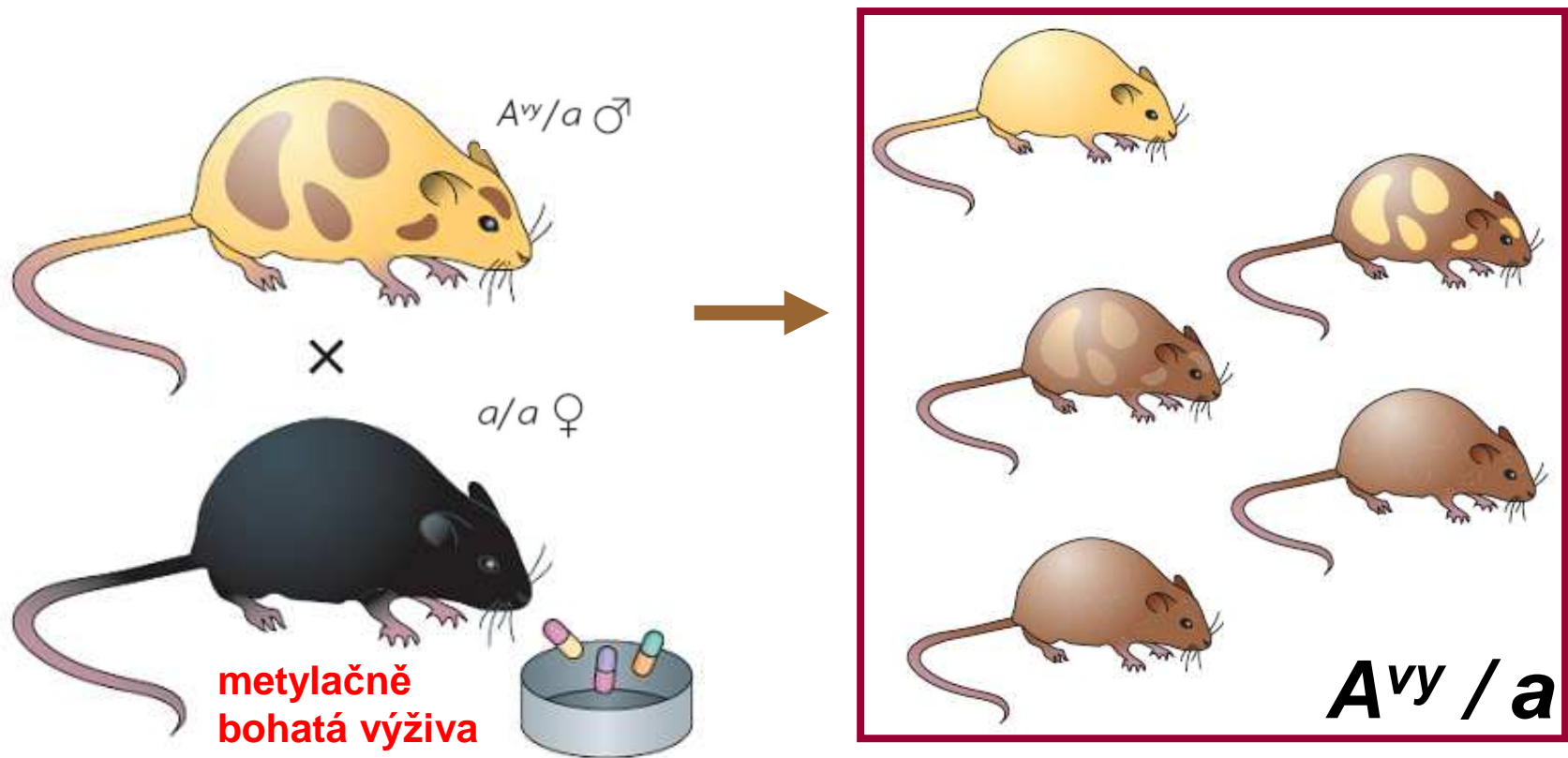

Nedostatečný CH_3 -metabolismus gravidní samičky nezajistí metylaci paternálního transposonu

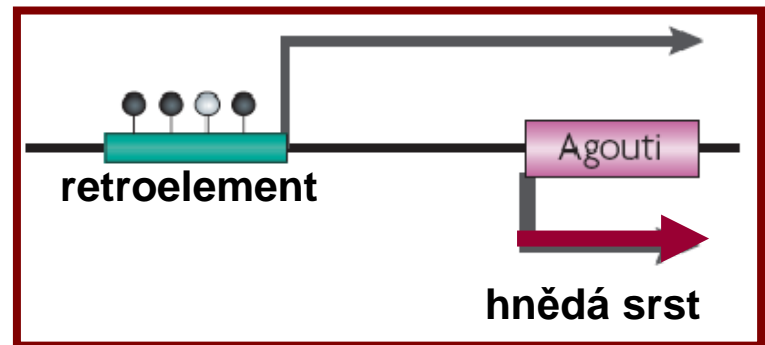
... ektopická exprese *Agouti*

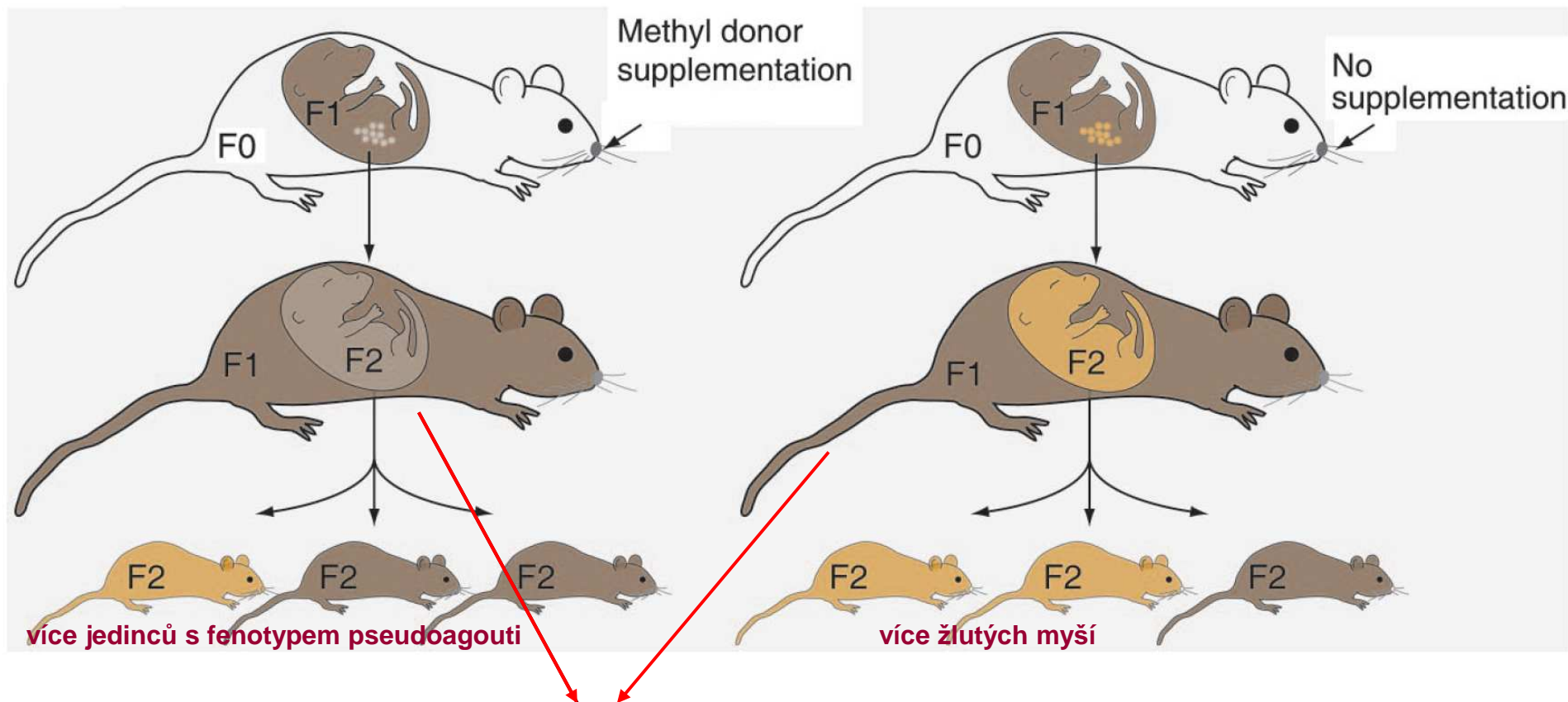

Maternální CH_3 metabolismus-podporující dieta zvyšuje metylaci paternálního genomu v potomstvu

... přirozená exprese genů

Tyto dvě myši mají stejný genotyp (A^{vy}/a) i fenotyp (pseudoagouti) ... ale odlišné potomstvo

Germ cells carry the epigenetic benefits of grandmother's diet

Craig A. Cooney*

Department of Biochemistry and Molecular Biology, University of Arkansas for Medical Sciences, Little Rock, AR 72205

Klasifikace epigenetických jevů podle

(i) mediátoru přenosu informace

- (m)DNA, RNA, histony, jiné proteiny ?

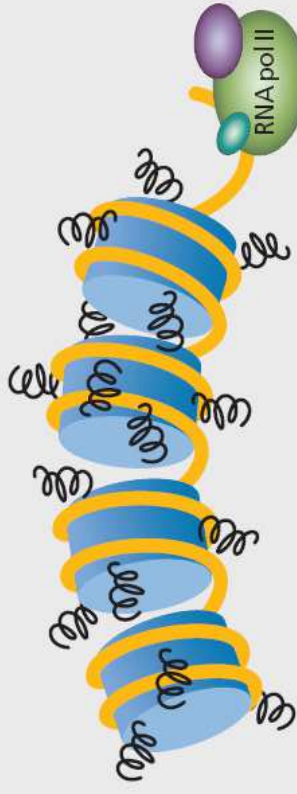
(ii) pravděpodobnosti jevu

- obligatorní, stochastické

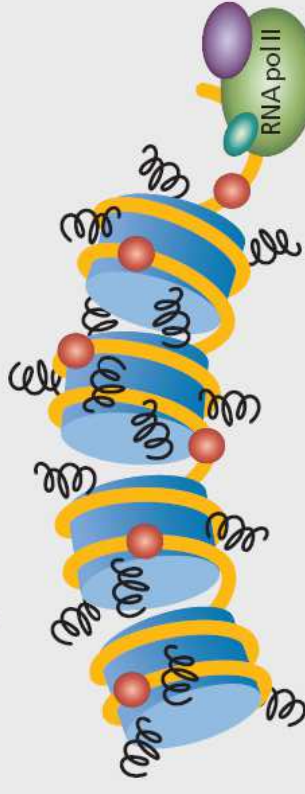
(iii) vzdálenosti přenosu informace

- mitotický bookmarking, meiotická transmise

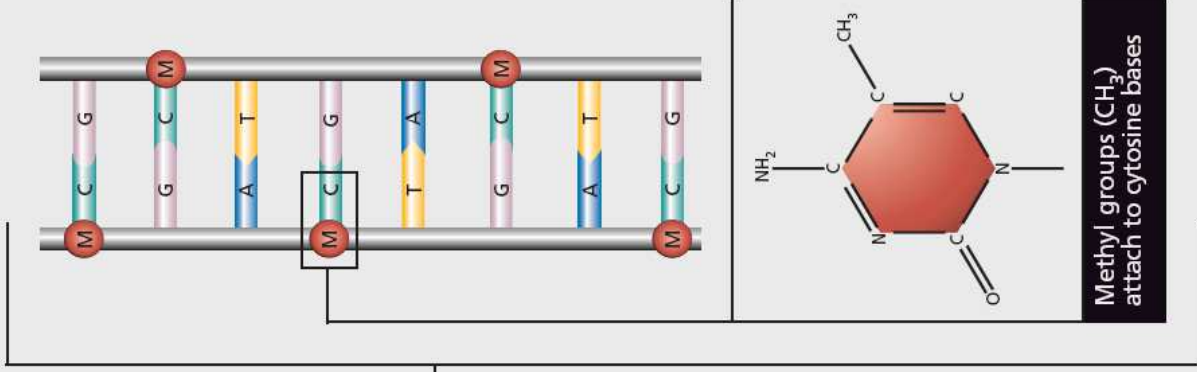
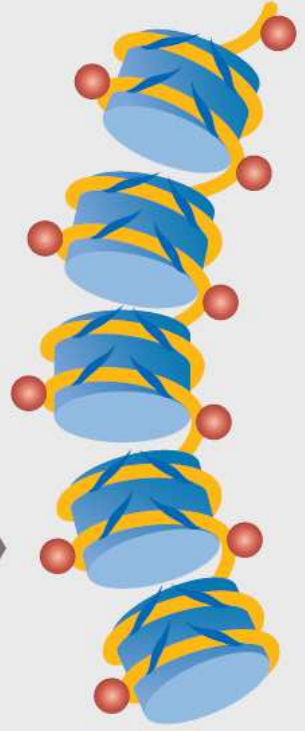
One Epigenetic Mechanism for Repressing Transcription

Methyltransferases attach methyl groups to DNA

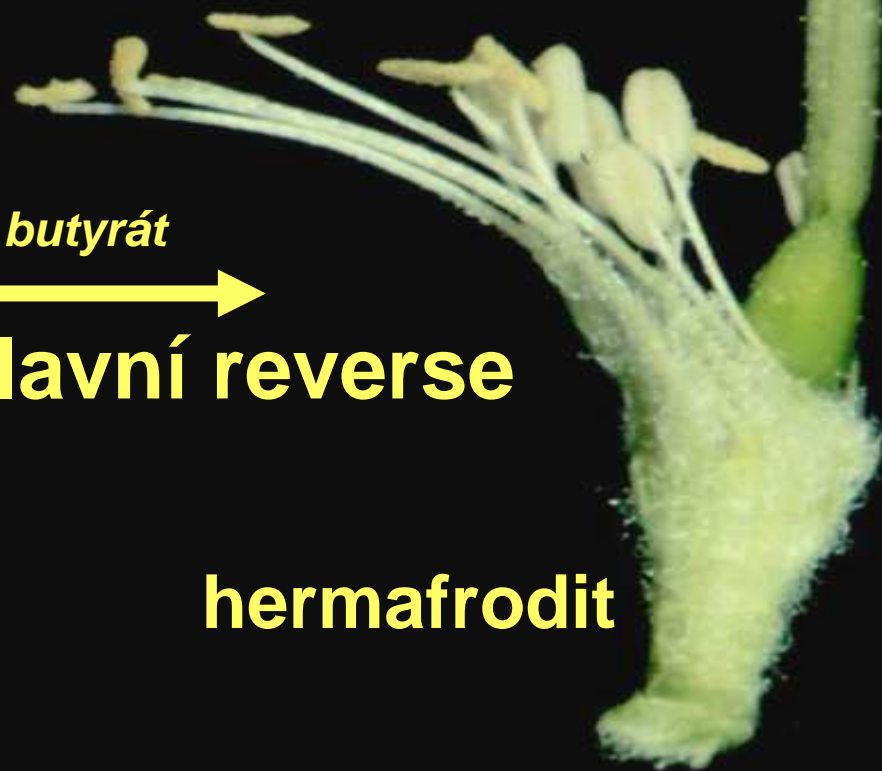
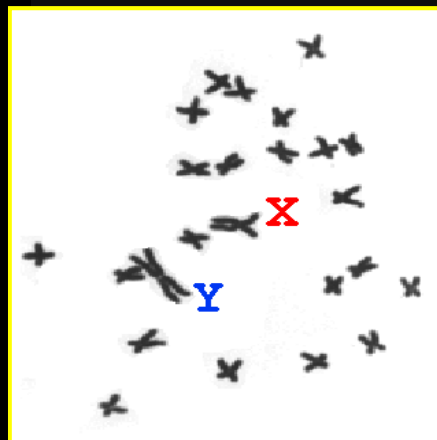

Protein complexes, recruited to methylated DNA, remove acetyl groups and repress transcription

sameček

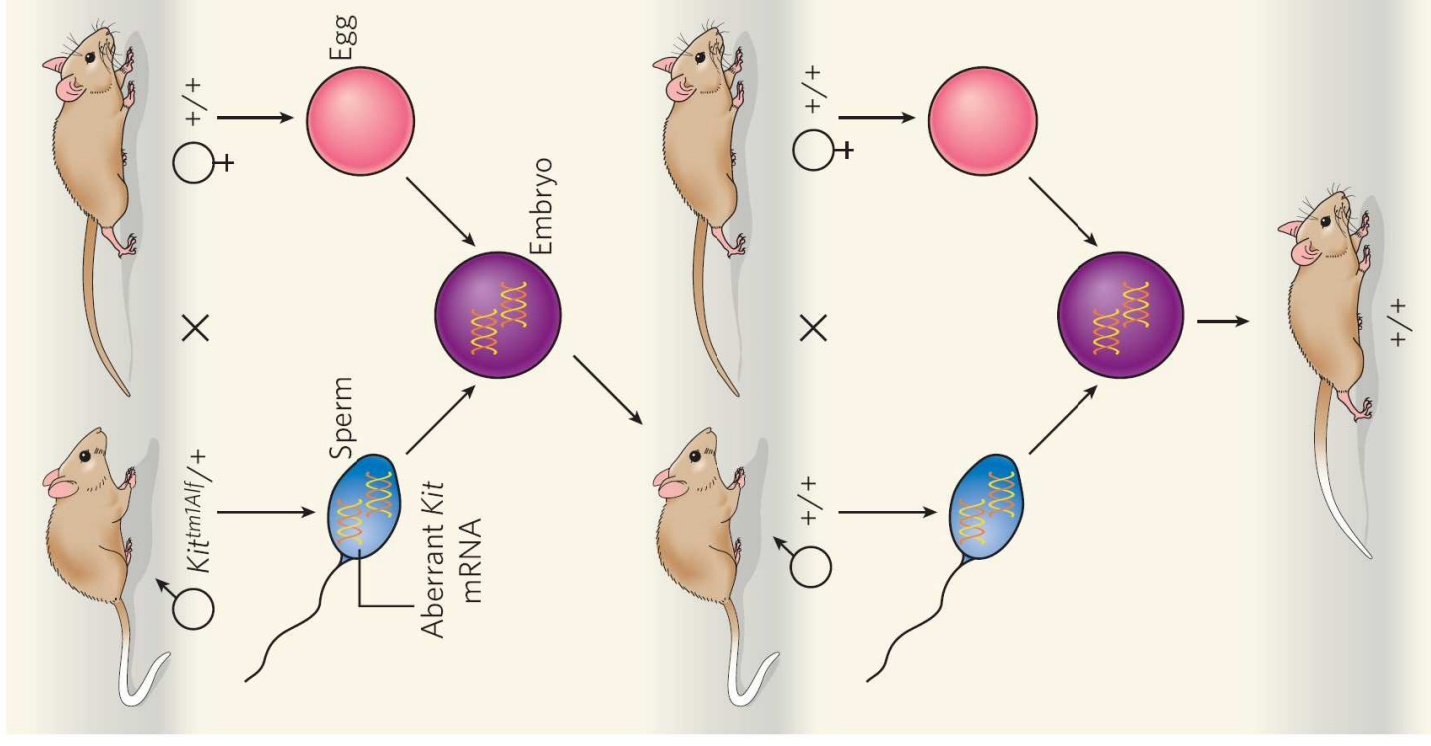
hermafrodit

5-azacytidin, butyrát

dědičná pohlavní reverse

Paramutable possibilities

Vol. 441 | 25 May 2006 | doi:10.1038/nature04674

nature

RNA-mediated non-mendelian inheritance of an epigenetic change in the mouse

Minoo Rassoulzadegan^{1,2}, Valérie Grandjean^{1,2}, Pierre Gounon³, Stéphane Vincent^{1,2,4}, Isabelle Gillo^{1,2} & François Cuzin^{1,2}

Paramutation is a heritable epigenetic modification induced in plants by cross-talk between allelic loci. Here we report a similar modification of the mouse *Kit* gene in the progeny of heterozygotes with the null mutant *Kit^{tm1Alf}* (a *lacZ* insertion). In spite of a homozygous wild-type genotype, their offspring maintain, to a variable extent, the white spots characteristic of *Kit* mutant animals. Efficiently inherited from either male or female parents, the modified phenotype results from a decrease in *Kit* messenger RNA levels with the accumulation of non-polyadenylated RNA molecules of abnormal sizes. Sustained transcriptional activity at the postmeiotic stages—at which time the gene is normally silent—leads to the accumulation of RNA in spermatozoa. Microinjection into fertilized eggs either of total RNA from *Kit^{tm1Alf/+}* heterozygotes or of *Kit*-specific microRNAs induced a heritable white tail phenotype. Our results identify an unexpected mode of epigenetic inheritance associated with the zygotic transfer of RNA molecules.

Klasifikace epigenetických jevů podle

(i) mediátoru přenosu informace

- (m)DNA, RNA, histony, jiné proteiny ?

(ii) pravděpodobnosti jevu

- variabilní penetrance a expresivita

(iii) vzdálenosti přenosu informace

- mitotický bookmarking, meiotická transmise

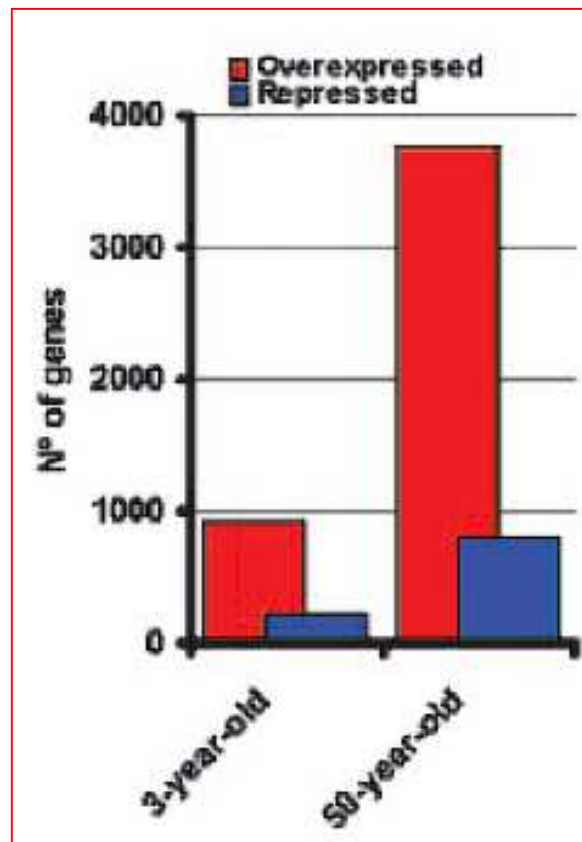

**Neúplná penetrance a variabilní expresivita
epi-lokusu vedou i k mozaikovému fenotypu**

Stochastická epigenetická variabilita

Příklad: divergence epigenotypu v průběhu stárnutí v somatických liniích buněk člověka

Klasifikace epigenetických jevů podle

(i) mediátoru přenosu informace

- (m)DNA, RNA, histony, jiné proteiny ?

(ii) pravděpodobnosti jevu

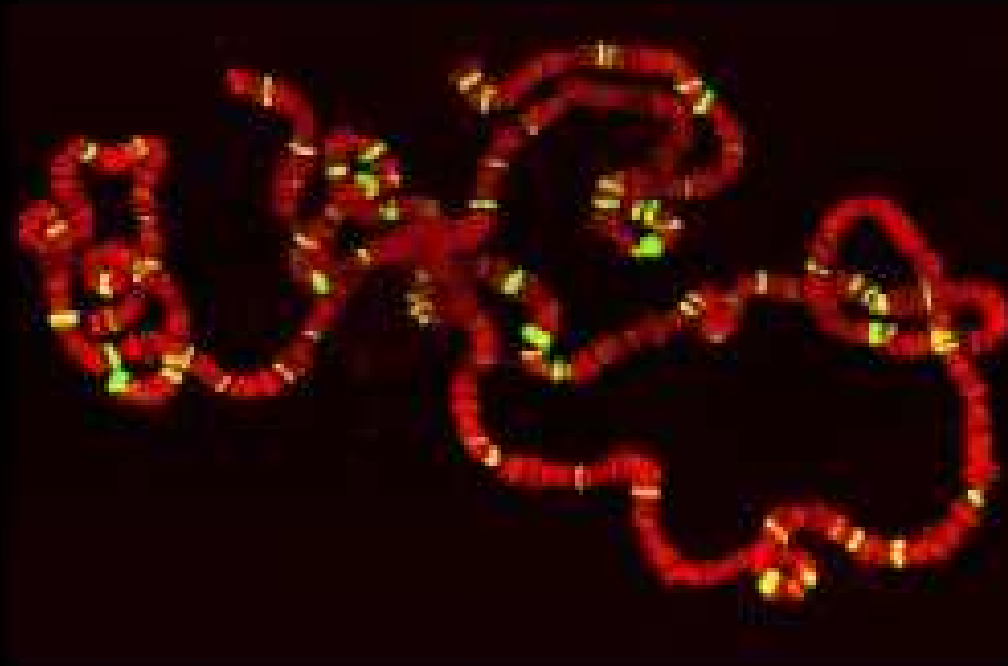
- variabilní penetrance a expresivita

(iii) vzdálenosti přenosu informace

- mitotický bookmarking, meiotická transmise

Buněčná paměť – Gene bookmarking

je epigenetický proces, kterým mitoticky se dělící buňky přenášejí specifické stavy svých genových aktivit

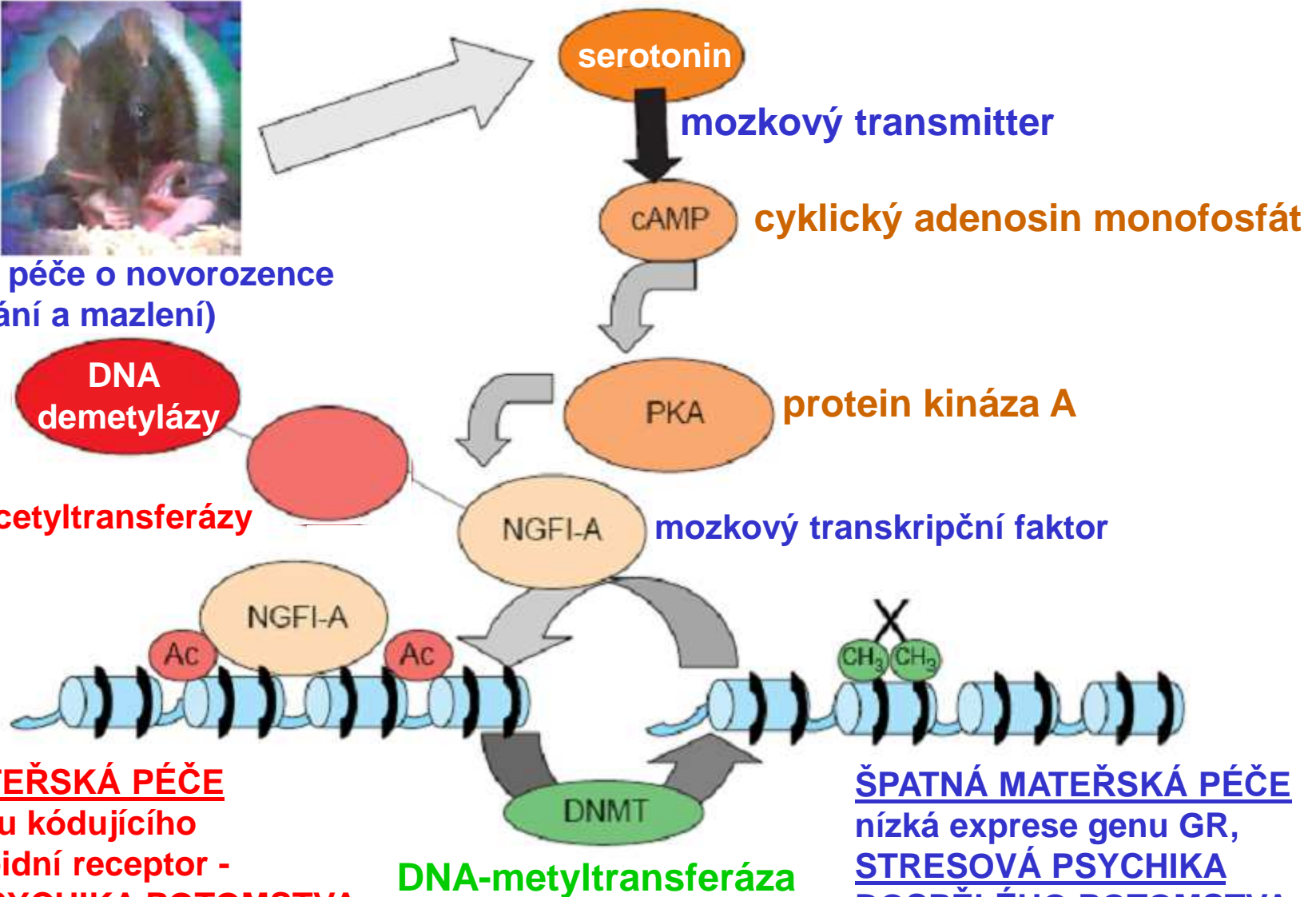
Localization of Polycomb protein on *Drosophila* polytene chromosomes

Maternální programování epigenetických stavů

Maternální péče jako model „experience-dependent chromatin plasticity“

mateřská péče o novorozence
(lízání a mazlení)

DOBŘÁ MATEŘSKÁ PÉČE
exprese genu kódujícího
glukokortikoidní receptor -
STABILNÍ PSYCHIKA POTOMSTVA

ŠPATNÁ MATEŘSKÁ PÉČE
nízká exprese genu GR,
STRESOVÁ PSYCHIKA
DOSPĚLÉHO POTOMSTVA

EPIGENETIKA A LIDSKÉ CHOROBY

[1] PORUCHY IMPRINTINGU

Beckwith-Wiedemannův syndrom

Russell-Silverův syndrom

Angelmanův syndrom

Prader-Williův syndrom

Pseudohypoparatyreóza

[2] PORUCHY METYLACE DNA

Imunodeficiencie ICF syndrom

Metyléntetrahydrofolát reduktáza

Rettův syndrom

[3] PORUCHY STRUKTURY CHROMATINU

Schimkeho imunoskeletální dysplázie

Rubinstein-Taybiho syndrom

Facioscapulohumerální svalová dystrofie

[4] X-VÁZANÉ EPIGENETICKÉ PORUCHY

Martin-Bellův syndrom

Mentální retardace vázaná na α -thalasemii

Cofflin-Lowryho syndrom

[5] NÁDOROVÉ BUJENÍ

Wilmsův renální tumor

FRAGILNÍ HROMOSOM X (Martin-Bellův syndrom)

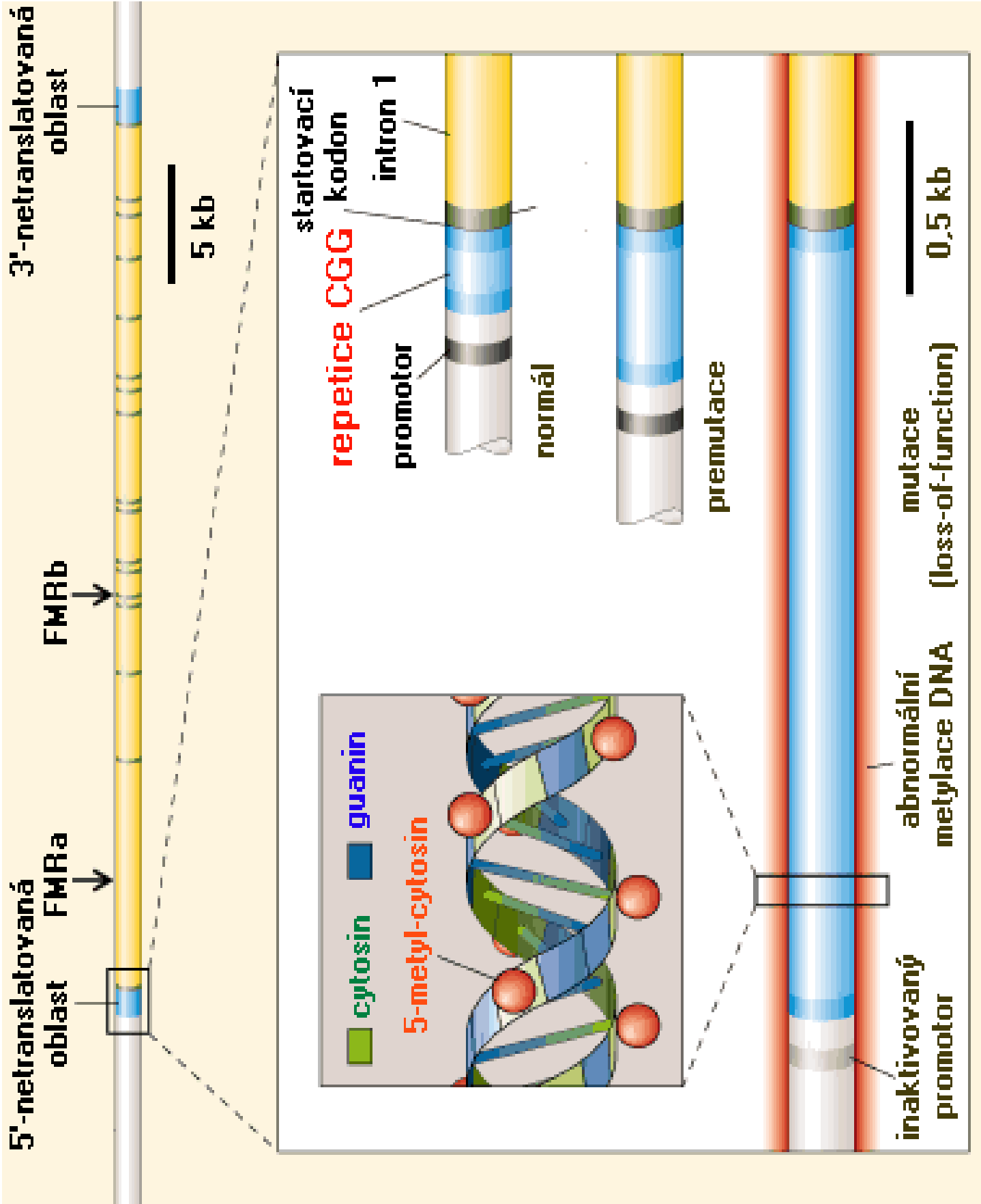

p

q

q27.3

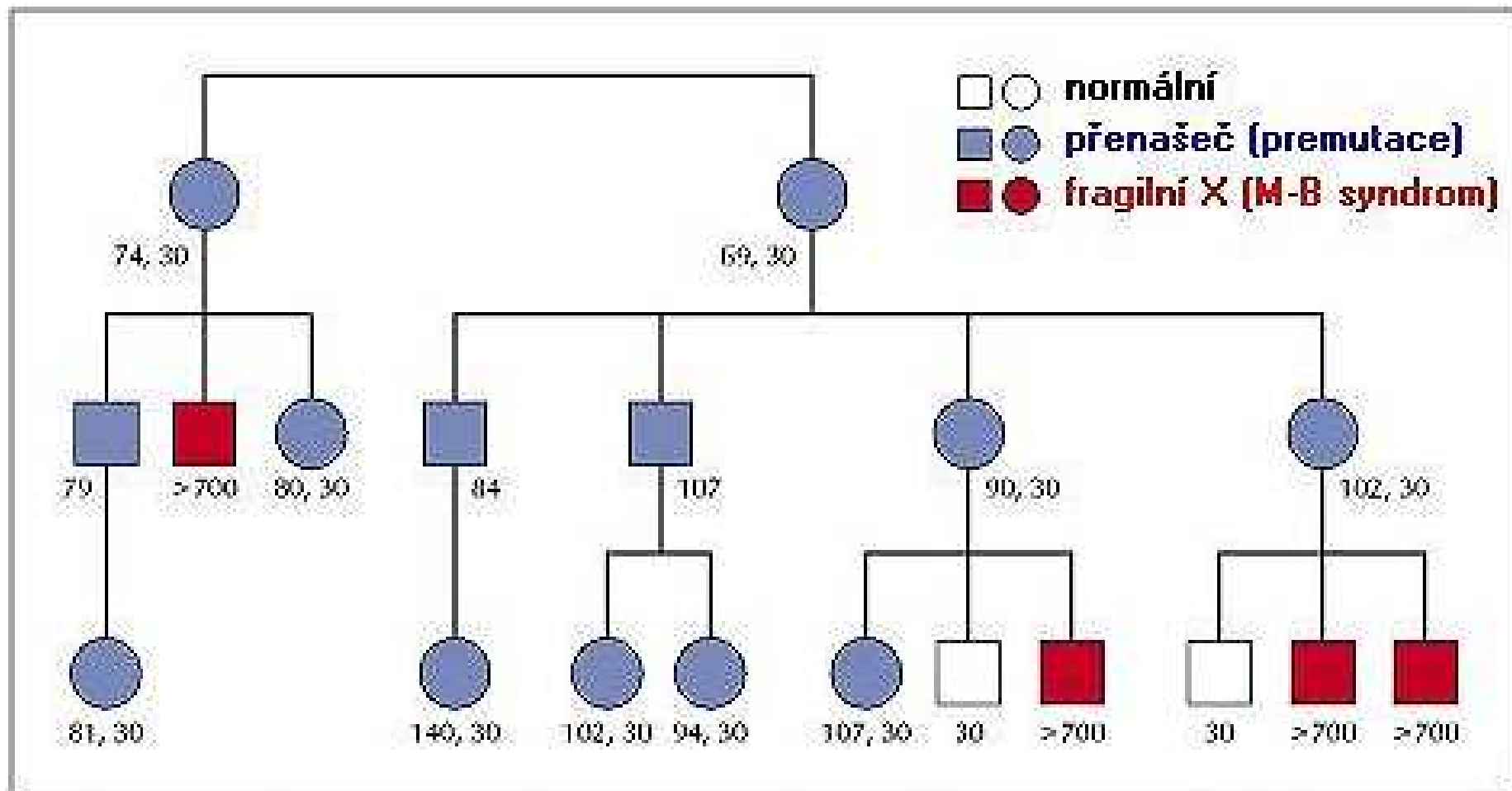

⇒ normální X má 6-60 tripletů CGG v 5'UTR genu FMR1 :

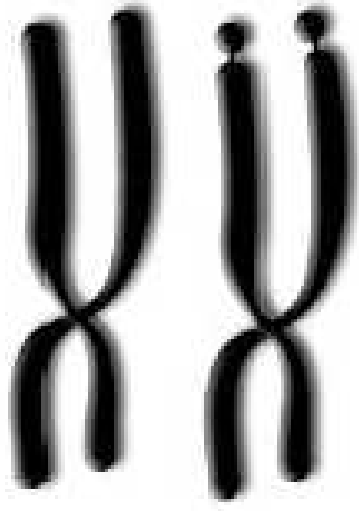

⇒ muži-přenašeči nesou premutaci mezi 60 and 200 kopiemi

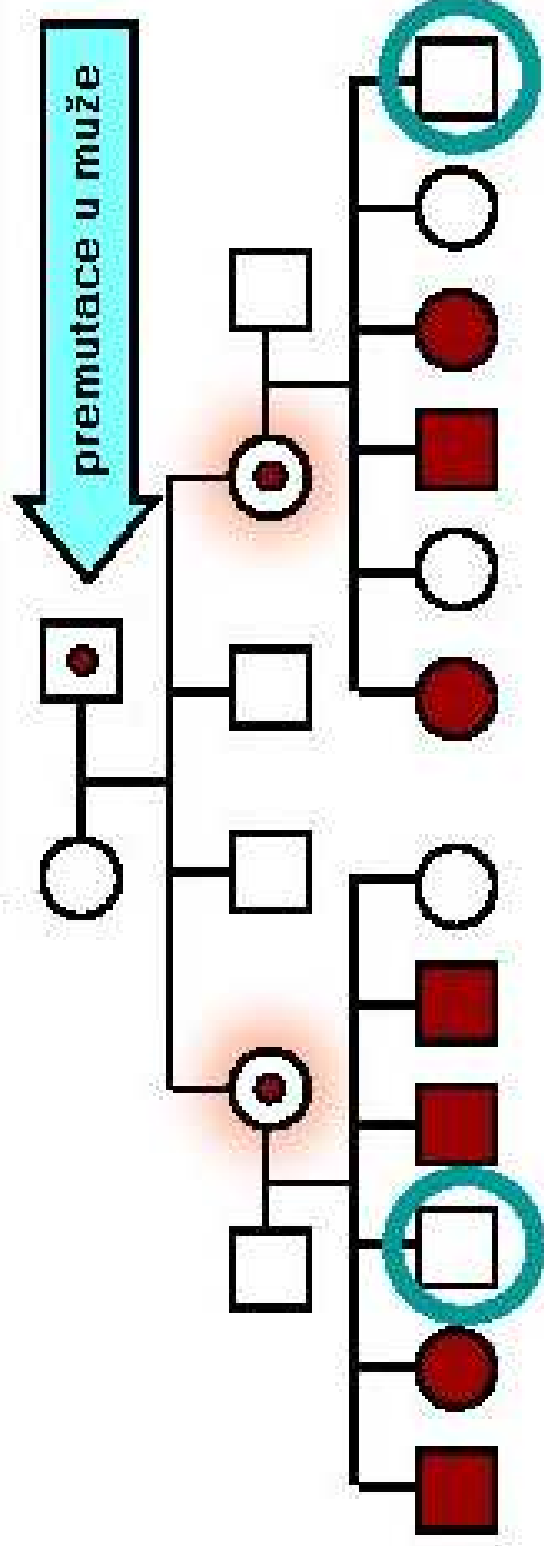
⇒ M-B pacienti mají přes 200 kopií repetice

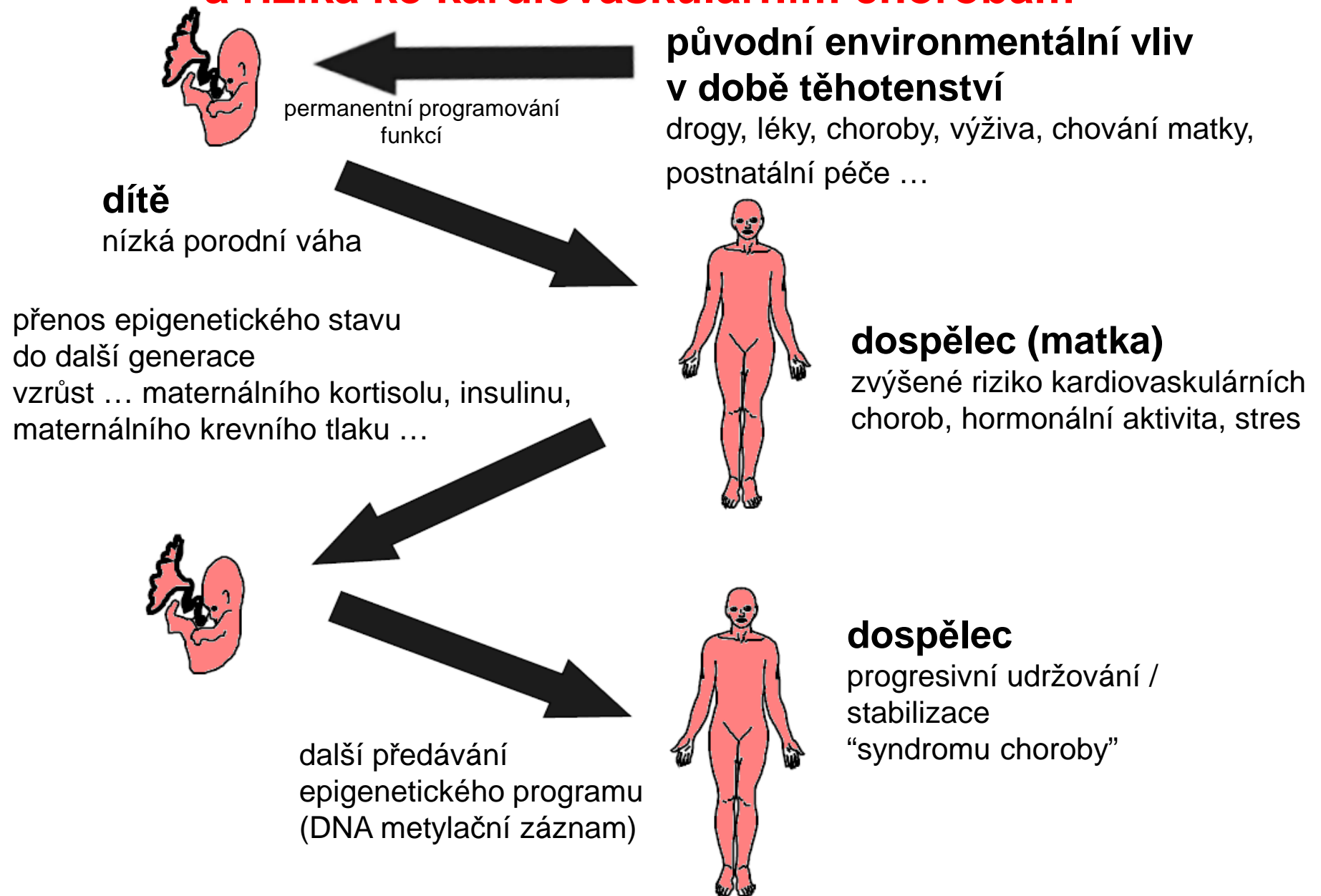
SYNDROM FRAGILNÍHO X

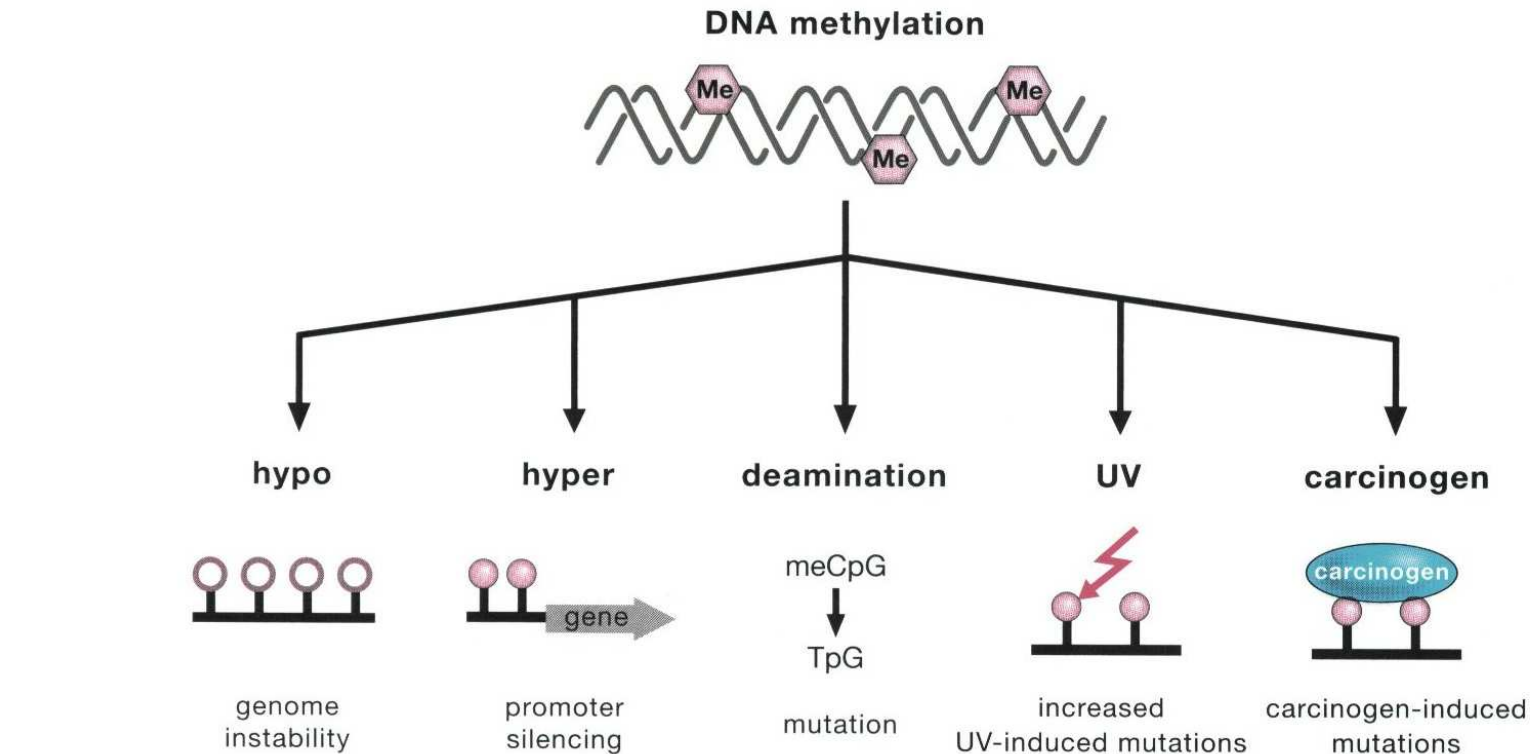
dominantní, X-vázaný
vážná mentální retardace
neúplná penetrance
variabilní expresivita
vážnější a častější u mužů

Epigenetické „intergenerační“ programování porodní váhy a rizika ke kardiovaskulárním chorobám

Epigenetické změny zahrnující metylace DNA vedou k nádorovému růstu prostřednictvím různých mechanismů

ztráta metylace vede k nestabilitě genomu

hydrolytická deaminace metylC vede k bodové mutaci

hypermetylace promotorů vede k dědičnému umlčování a k inaktivaci nádorových supresorů

metylace CpG zesiluje vazbu chemických karcinogenů k DNA a zvyšuje rychlost UV-indukovaných mutací

Safety helmets

Unlike the helmet of Perseus, the helmet of the water flea (*Daphnia* spp.) does not make it invisible, but it does confer some protection against predators by making the fleas harder to catch. Water fleas do not necessarily begin life with a helmet but can form one as a morphological defence in response to chemicals released by their predators. The images above show three pairs of water fleas from different species; the non-helmeted morph is on the left in each pair of fleas. Clockwise from the top left these are: *Daphnia cucullata*; the Australian species *Daphnia longicephala*, whose huge crests keep their predator, the backswimmer, from getting a firm grasp on them; and the Asian/African

species *Daphnia lumholzi*, whose distinctive helmets protect them against even fish.

But being able to develop a helmet is no good to the water flea if it is attacked before it has done so. In *Daphnia*, females who have grown helmets can transmit this benefit to their offspring, thereby improving their reproductive success. Their offspring not only start life with a form that provides better protection but, in the face of predatorial threat, can go on to develop larger helmets than the offspring of nonhelmeted females in the same environment. This bequeathing of a helmet is an

example of a maternally induced (transgenerational) adaptation; genes activated in the mother are expressed as a phenotype in their offspring. For further details, see Agrawal A.A., Laforsch C. and Tollrian R., *Nature* 1999, 401: 60-63. Images provided by Ralph Tollrian and Christian Laforsch, Ludwig-Maximilian University, Zoological Institute, Karlstrasse 25, 80333 München, Germany.

Anurag Agrawal

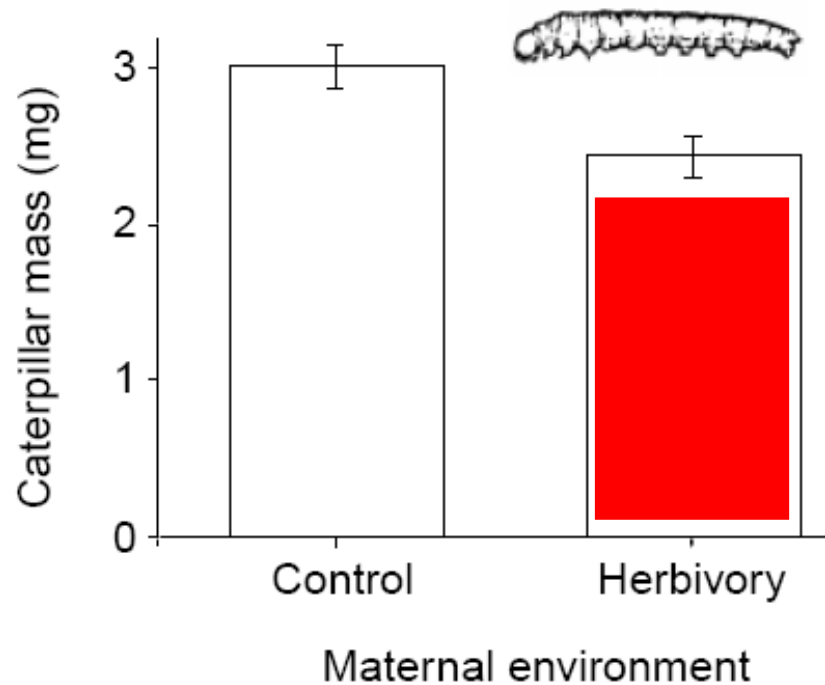

Ecology and Evolutionary Biology, Corson Hall,
Cornell University Ithaca, New York 14853 USA

... samičky hrotnatky *Daphnia* si po ataku predátora vytvářejí ochrannou přilbu, tento znak pak přenášejí do potomstva

... rostliny ohnice *Raphanus raphanistrum* v reakci na požer housenkou *Pieris rapae* syntetizují odpudivé hořčičné látky, znak přetrvává minimálně do další generace

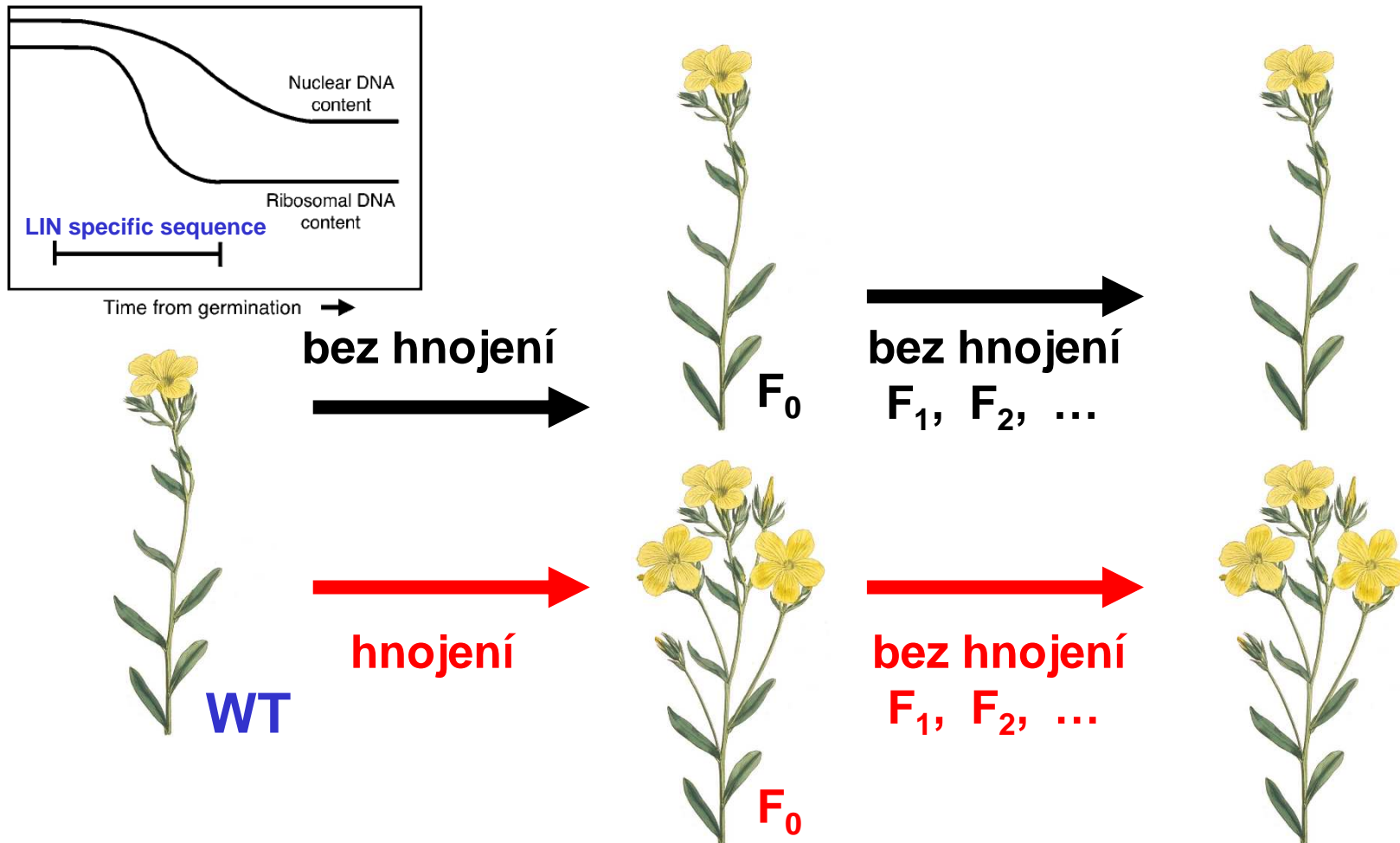

Raphanus raphanistrum resistance to herbivory as measured by growth of a specialist caterpillar, *Pieris rapae*, on the F₁ generation of seedlings from different maternal environments. Maternal plants were either subject to herbivory by *P. rapae* or left undamaged. This transgenerational induction of defences was not associated with differences in seed mass or seed concentrations of carbon or nitrogen.

Meiotický přenos epigenetického stavu (fenotypu) aneb environmentální indukce dědičných změn

- genotrofy u *Lin* (vliv podnebí a výživy na větvení)

Vliv environmentálních faktorů

- vývojové abnormality drosofily
způsobené deficiencí *heat-shock* proteinů

Tepelný šok navozuje fenokopie

vzorce zbarvení křídel motýlů (*Aglais urticae*)

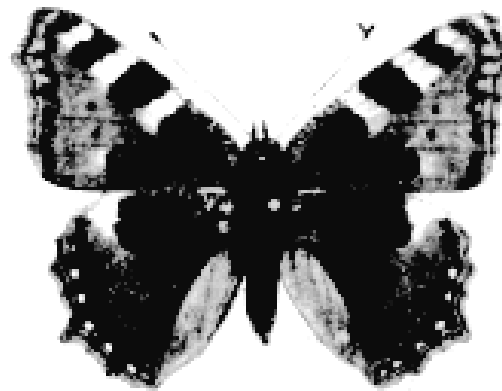

Richard B. Goldschmidt
(1879-1958)

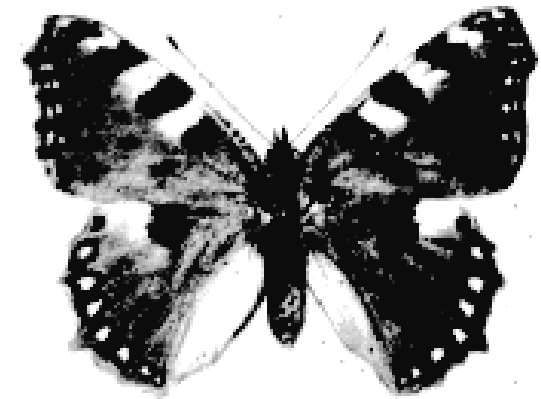
**středoevropská
varianta**

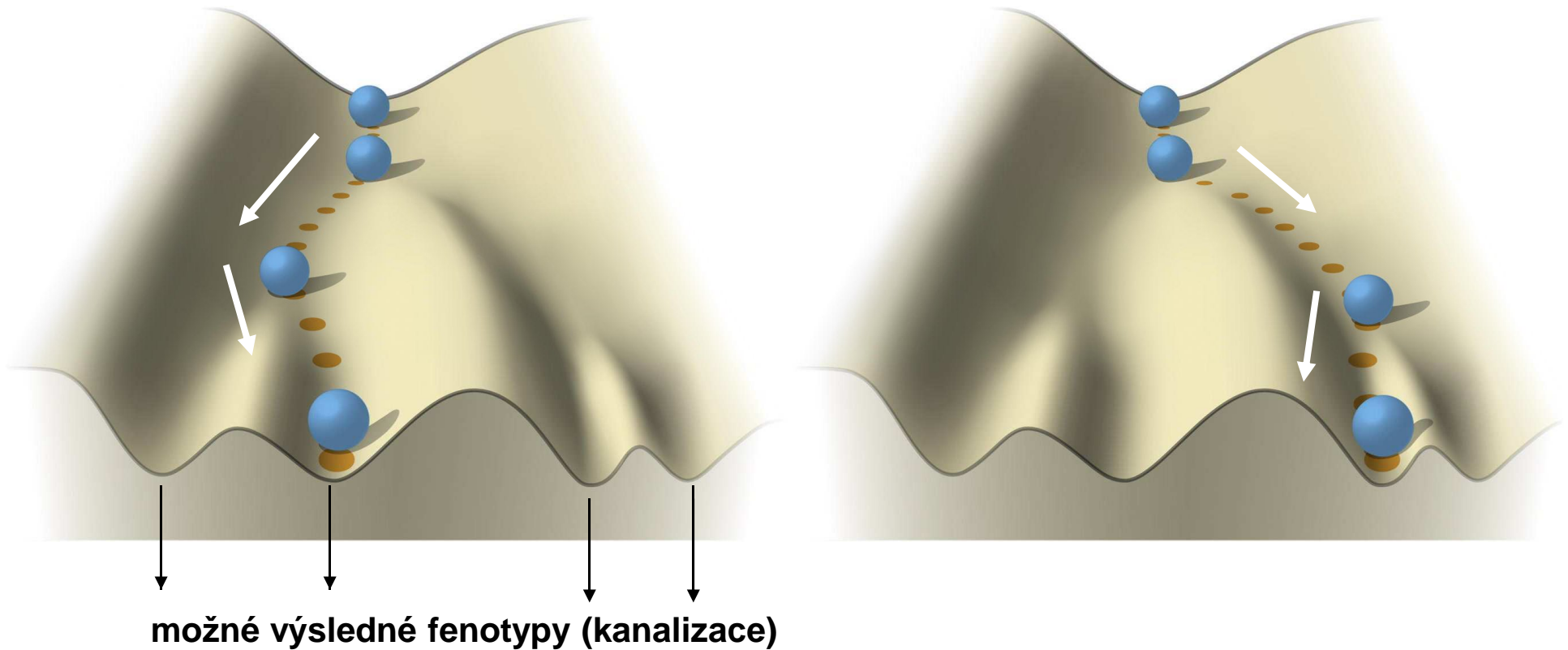
**heat-shock fenokopie
připomínající formu ze Sardinie**

**Sardinská
varianta**

Waddington: Diferenciace je epigenetický proces ovlivňovaný prostředím

... adaptivní změny genové exprese mohou být za určitých podmínek v ontogenezi stabilizovány (asimilovány)

... evoluce je fixace ontogenetických změn

Epigenetics: A Landscape Takes Shape

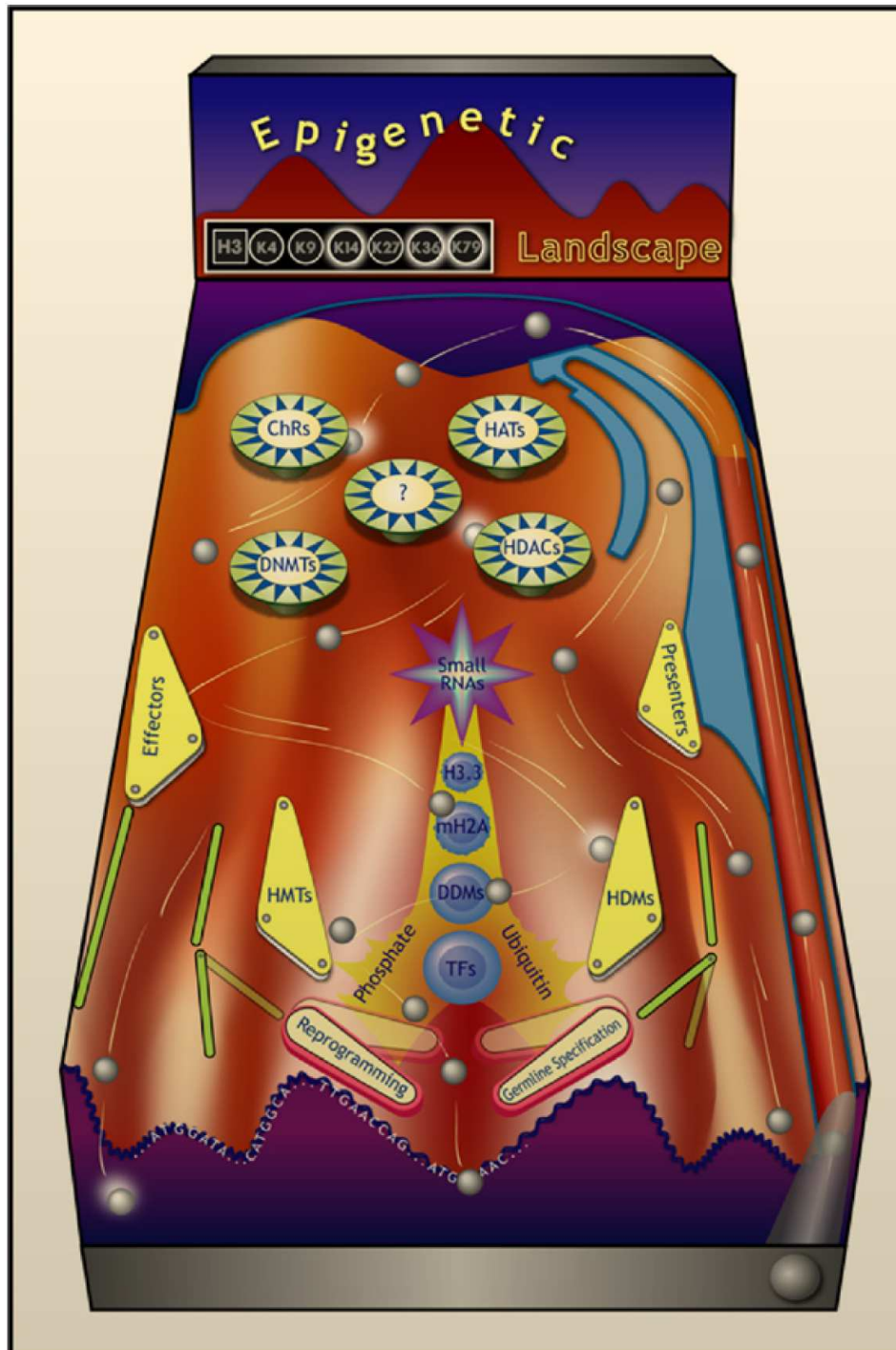
Aaron D. Goldberg,¹ C. David Allis,^{1*} and Emily Bernstein^{1,*}

¹Laboratory of Chromatin Biology, The Rockefeller University, New York, NY 10021, USA

*Correspondence: alliscd@rockefeller.edu (C.D.A.), bernste@rockefeller.edu (E.B.)

DOI 10.1016/j.cell.2007.02.006

Epigenetics has recently evolved from a collection of diverse phenomena to a defined and far-reaching field of study. In this Essay, we examine the epistemology of epigenetics, provide a brief overview of underlying molecular mechanisms, and suggest future challenges for the field.

ChR = remodelátory chromatinu

DNMT = DNA metyltransferásy

HAT = histon acetyltransferásy

HDAC = histon deacetylásy

HMT = histon metyltransferásy

HDM = histon demetylásy

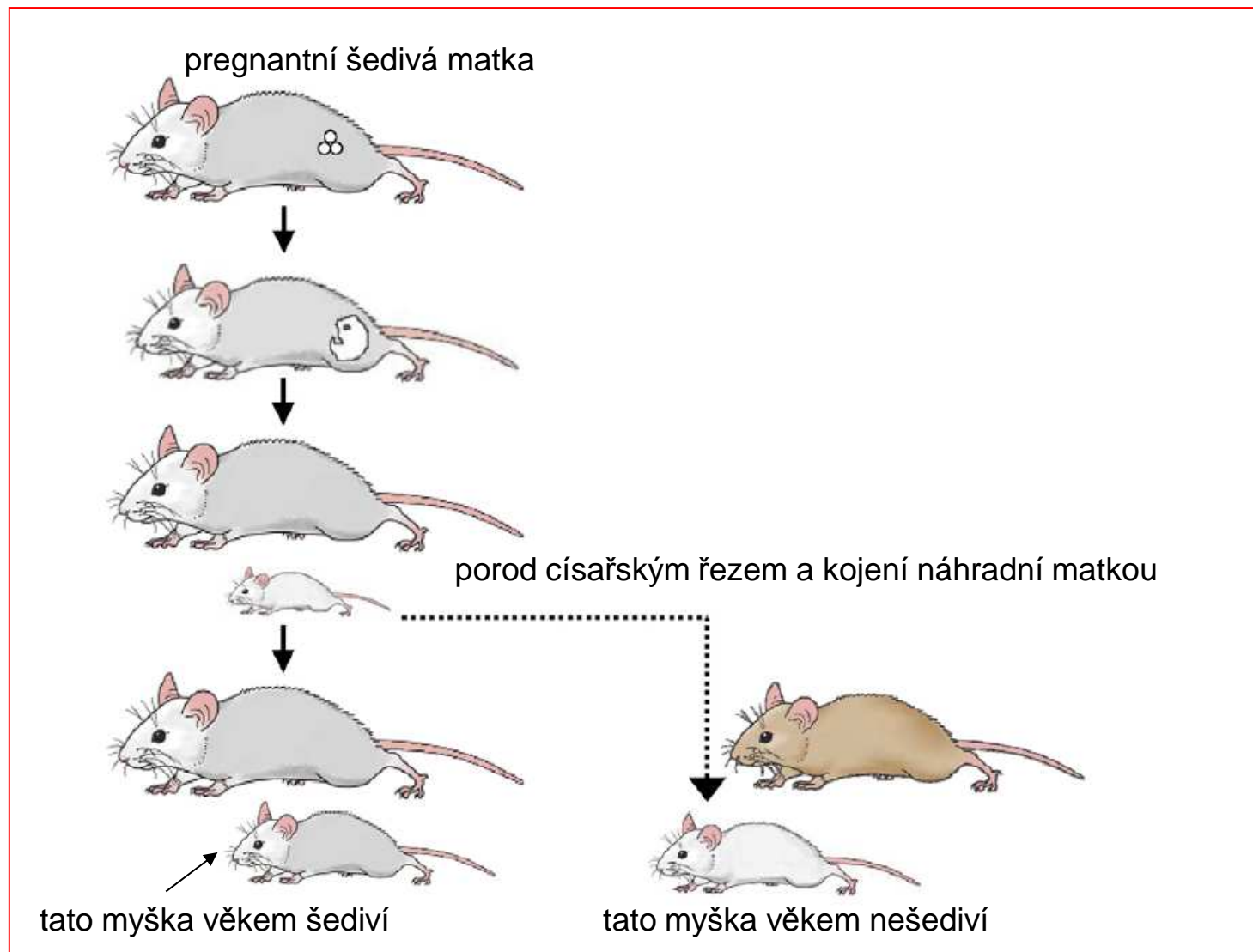
DDM = DNA demetylásy

TF = transkripční faktory

NeGenetika: zdánlivá maternální dědičnost šedivosti

myšího kožíšku ve stáří je způsobena přenosem viru leukémie
v mateřském mléce (virus nevstupuje do gamet)

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

PŘÍRODOVĚDECKÁ FAKULTA

2010

EpiGenetika

Boris Vyskot